

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Kultuuriteaduste instituut

Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Kristin Kizant

**Inimeseks jäämise strateegiad Raimond Kaugveri kirjades kogumikus
„Kirjad Sigridile. Sõjatandrit ja vangilaagrist 1944–1949“**

Bakalaureusetöö

Juhendaja Leena Käosaar (PhD)

Tartu 2023

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Kirjažanr	5
1.1. Ruumilis-ajalised suhted.....	5
1.2. Epistolaarne maailm	6
1.3. Dialoog kirjades	7
2. Todorovi moraalikäsitlus	10
2.1. Moraalsetele väärtustele kindlaks jäämine	10
2.2. Inimlikkuse säilitamine läbi kolme vooruse	11
2.3. Inimlikkuse säilitamine läbi väarikuse	12
2.4. Kunst ja loometöö laagrielu tingimustes	14
2.5. Vangilaagri kogemuse talletamine	14
3. Inimeseks jäämise strateegiad Raimond Kaugveri kirjades	16
3.1. Žanrilised omapärad Kaugveri kirjades.....	16
3.2. Pöördumine kirjades	16
3.3. Kirjažanriga kaasnevad takistused	18
3.4. Kirjade korduv lugemine	21
4. Filosoofilised mõtisklused kirjades	24
4.1. Moraali säilitamise olulisus	27
4.2. Headuse voorus vangilaagris.....	28
4.3. Keha ja vaimu dualism vangilaagri tingimustes	29
4.4. Moraali säilitamine rõhuvas keskkonnas	30
4.5. Väarikuse säilitamine inimeseks jäämise strateegiana	32
4.6. Vastuhakk režiimile inimeseks jäämise strateegiana.....	34
4.7. Looduse toetav jõud vangilaagri tingimustes.....	36
4.8. Loometöö vangilaagris	38
4.8.1. Laagri kogemuse jäädvustamine loomingu kaudu	38
Kokkuvõte.....	40
Summary	42
Kirjandus.....	44

Sissejuhatus

Bakalaureusetöö keskmes on uurida inimeseks jäämise strateegiaid Raimond Kaugveri poolt saadetud kirjades Sigrid Kurvisele, mis on talletatud kogumikku „Kirjad Sigridile. Sõjatandriit ja vangilaagrist 1944–1949“ (2020). Kaugveri taotlus kirjade kirjutamisel oli eelkõige pageda vangilaagri reaalsuse eest ning seepärast esineb kirjeldusi laagrielu igapäevast kirjades vähe. Selle asemel keskendub Kaugver oma sisemaailma avamisele, mis realiseerub kirjades pikkade filosoofiliste arutelude ja armastusavalduste näol. Käesoleva töö eesmärk on välja selgitada, mis viisil kasutab Kaugver oma kirjades intellektuaalseid arutlusi ja mõtisklusi, ning kuidas võib neis tegevustes näha strateegiat, mis aitab jääda moraalseks inimeseks vangilaagri eluolu koledustes. Kuna uuritavaks materjaliks on kirjad, on uurimistöö eesmärk analüüsida ka kirjažanri toetavat mõju nõukogude režiimi repressioonide mõjuga hakkamasaamisel. Kaugveri jaoks tähendas see nelja aasta pikkust vangilaagris viibimist.

Raimond Kaugveri ja Sigrid Kurvise kirjavahetus sai alguse juba 1940. aastal, mil tollal 14-aastased noored Vainupea Tagatipu Suvitajate Seltsis tuttavaks said, kuid suve lõppedes erinevatesse kodulinnadesse naasesid. Esimesed säilinud kirjad on aastast 1944, mil Kaugver sõdis soomepoisina Soome Jätkusõjas. 1944. aasta lõpust kuni 1946. aasta alguseni oli Kaugveri ja Sigridi kirjavahetuses ligi kahe aasta pikkune paus, sest Kaugver viibis Nõukogudeaegses Eestis vangis, kus kirjade saatmine polnud lubatud. 1946. aasta märtsis toimunud istungil mõisteti Kaugver süüdi isamaa reetmises, mille tagajärjel määrati talle karistuseks viis aastat vangilaagrit vabanemistähtajaga 16. detsember 1949. Olgugi et Kaugver jõudis Vorkuta asumikku 1946. aasta juulis, on esimene laagrist saadetud kiri teele pandud sama aasta novembris. Selleks ajaks oli Kaugver karmilt kaevandustöölt ümber positsioneeritud söesorteerijaks ning 1947. aasta alguses määrati ta laagri haiglasse velskriks.

Velskriamet tagas Kaugverile vangilaagri kontekstis võrreldes teiste töökohtadega üsnagi privilegieeritud elutingimused, mis omakorda soodustas niivõrd viljaka kirjavahetuse – bakalaureusetöö raames analüüsitava kogumikus on 252 Kaugveri poolt Vorkutast saadetud kirja. Suurem osa Vorkutas veedetud ajast oli Kaugveril isiklik ruum, kus rahu kirjutada, ning haiglas töötavad medõed aitasid ta kirjad toimetada posti väljaspool

vangilaagrit, mis leevendas hirmu tsensuuri ees. Hoolimata arvestatavalt soodsatest elutingimustest, oli vangilaagri rõhuv keskkond Kaugveri vaimule ängistav.

Bakalaureusetöö jaguneb neljaks osaks. Töö esimeses osas antakse ülevaade kirjažanrile iseloomulikest tunnustest ja nende ilmumisest kirjavahetuse kontekstis. Töö teise peatüki eesmärk on tutvustada Tzvetan Todorovi moraaliteooriat ning selle rakendumist vangilaagri tingimustes. Töö kolmandas peatükis on antud ülevaade kirjažanrilistest mõjudest Sigridi ja Kaugveri kirjavahetusele: analüüsitud on kirjalikust suhtlusest tulenenud takistusi ning kirjade korduvat lugemist kui üht ellujäämisstrateegiat. Toetudes Todorovi moraalikäsitlusele on töö viimases peatükis avatud filosoofiliste arutelude tähtsust inimlikkuse ja moraali säilitamisel Kaugveri kirjades.

1. Kirjažanr

Kirjade vahetamine on olnud kestev suhtlusvorm juba sajandeid. Kirjavahetus pakub pinda väljendamaks emotsioone, mõtteid ja ideid isiklikul ja intiimsel tasandil, luues seejuures dünaamilise ja mitmekülgse suhtluse. Ajalooliselt on kirju kasutatud peamiselt inimese elu uurimise ressursina, kaasates kirjades leiduvaid infokilde inimelu konteksti loomisel. Umbes viimase kahekümne aasta jooksul on kirjade uurimisel hakatud tähelepanu pöörama kirjade performatiivsetele, tekstilistele ja retoorilistele omadustele (Stanley 2004: 211). Järgmistes alapeatükkides on välja toodud kirjažanrile omased tunnused.

1.1. Ruumilis-ajalised suhted

Kirjad on tugevalt mõjutatud ruumilis-ajalis suhetest. Paradoksaasel kombel eksisteerivad kirjad üheaegselt nii oleviku- kui ka minevikuvormis: kiri, mida praegusel ajahetkel olevikus loetakse, on kirja pandud nüüdseks möödunud hetkel – minevikus. Selle tagajärjel muudab kiri ajas rännates nii oma funktsiooni kui ka kuju: kirjutatavast kirjast saab loetav kiri. Saabunud kirja lugedes on lugeja teadlik, et kirjutamise hetk on möödas, kuid sellest hoolimata säilib kirja olevikuvorm – seda mitte ainult esimesel lugemisel, vaid ka kõigil järgmistel lugemiskordadel. Seepärast jagavad kirjad sarnaselt mälestusfotodele ajalise keerukuse kontseptsiooni: lisaks mälestuse funktsioonile, esindavad kirjad ka möödunud olevikuhetke kordumist. (Stanley 2004: 208) Kirja kirjutades loovad inimesed käegakatsutava salvestise, mis võimaldab lugejatel autori mõtteid ja tundeid kogeda ka sajandeid hiljem. Sellisel viisil on kirjadel võime ajaga manipuleerida, võimaldades meil ühenduses olla ajastute taguste inimeste ja nende mõtetega.

Kirjade füüsiline olemus loob ruumilise seose päriselu objektide ja kogemustega. Kirjad hõlmavad kolmandate isikute poolt edastatud sõnumeid, mis on kohale toimetatud posti või muu teenuse kaudu, ning kirju loetakse kindlal ajal ja kohas, sarnaselt keskkonnale, kus nad on kirja pandud. Lisaks keskendub kirjade sisu tavaliselt reaalse elu sündmustele ja suhetele, nagu igapäevaelu, perekond, üritused või ühised tuttavad. Nendel teguritel on oma ruumiline, ajaline ja sotsiaalne reaalsus. Sellises vormis kirjade ruumiline mõõde on

säilinud läbi aegade. (Stanley 2004: 212) Niisiis on kirjad sillaks füüsilise ja kirjakuulise maailma vahel.

Kirjade puhul on paratamatud ruumilised ja ajalised katkestused, mistõttu on kiri alati lõpetamata vormis. Kirjavahetuses on iga üksik kiri osa pikemast kirjade ahelast, mis sisaldab eelmisega võrreldes mõnevõrra teistsugusemat sisu. Selle tulemusel avaneb võõrale lugejale üksikut kirja lugedes lünklik narratiiv. (Stanley 2004: 213) Segase sisuga kirjade puhul võib juhtuda, et kirja lugejal pole täielikku ülevaadet kirjasaatja käekäigust. Sellises olukorras võib lugeja pool paluda teiselt oma eluolu kohta rohkem jagada, et luua loogiline narratiiv teise tegemistest. Isiklike narratiivide jagamine suurendab sidet kirjavahetuses osalejate vahel. (Sidonie, Watson 2010: 64) Eemalseisva lugeja jaoks seisnevad lüngad teemades, mille olemus on olnud kirjavahetuses osalejatele iseenesestmõistetav, näiteks konteksti- või kultuuriteadmised, suhted või koos kogetud sündmused. (Stanley 2004: 213) Kirjades sisalduvad fragmendid võimaldavad sissevaate kindlasse eluperioodi, kuigi puuduvate osade tõttu ei saa konteksti täielikult mõista. (Annuk 2006: 45) Sellel põhjusel annavad näiteks immigrantide poolt saadetud kirjad ka olulise sissevaate nende hoiakutele, väärtustele ja hirmudele. Kirjade tõlgendamine on lünkade tõttu siiski raskendatud, sest need ei võimalda terviklikku ülevaadet kirja autori vaimsest seisundist. (Elliott jt 2006: 4) Seega võib üksikkirju pidada küllaltki elliptilisteks, millest ajendatult võib kirjalogumike toimetajatel tekkida tahtmine neid lünki taustateavet pakkudes täita. Küll aga võib toimetustöö mõjutada kirjade algset tähendust, rikkudes kirjade loomulikku ja lõpetamata olemust. (Stanley 2004: 213) Kirjavahetuse lünklikkus võib võõrale lugejale jätta kirjavahetusest segase mulje, kuid osapooltele soodustavad need isiklike narratiivide jagamist.

1.2. Epistolaarne maailm

Epistolaarse maailma all on alapeatükis mõistetud kirjakuulisel eksisteerivat maailma (EKSS 2018). Kirjavahetus haarab enda alla kirjavahetuses olivate ühise sotsiaalse maailma, mis on väga laiapiiriline, sest sisu on kohandatud vaid adressaadi huvides. Kirjades esineb palju intertekstuaalsusi, sealhulgas viiteid kirjutaja ja lugeja varasematele kirjadele; elliptilisi märkuseid, mis viitavad jagatud teadmistele inimeste, sündmuste ja tähenduste vahel ning mõnikord ka muude kirjažanrite kasutamist. (Stanley 2004: 213)

Kõik kirjavahetused hõlmavad omanäolise maailma tekstilist ülesehitamist ja selle säilitamist. Juhul kui inimestevaheline suhtlus on alanud kirjavahetuse teel ning piirdubki vaid kirjavahetusega, sisaldab sellist tüüpi kirjavahetus alguses täpsustusi ja viiteid laiemale kontekstile. Kuna puudub olemasolev ühiste asjade ja kogemuste pagas, millele kirjades osata toetuda, luuakse üheskoos uus tekstiline maailm, milles orienteeruda. Igas individuaalses kirjavahetuse maailmas on sisemised defineerivad tunnused, kordused, iseloomulikud väljendusviisid ja kirjavahetajate ühised teadmised. (Stanley 2004: 214) Samuti eeldab tõhus suhtlus teksti- ja keelenormide kasutamise läbimõttlemist. Suhtluse puhul lähedasega võib normist kõrvalekaldumist julgelt rakendada, teades, et tekst on üheselt mõistetav mõlemapoolselt. (Kerge 2009: 34) Näiteks kirjavahetuses sõbraga võib slängi ja hüüdnimede kasutamine olla aktsepteeritav, kuid ülemusega kirjavahetuses taunitav.

Pikaajalise kirjavahetuste vältel kujuneb välja vastastikune dünaamika, mille põhjal kujuneb ka kollektiivne *meie*. Uue tekstilise maailma dünaamilisus julgustab kirjutama isegi siis, kui selleks pole otseselt põhjust. (Stanley 2004: 214) Näiteks migrantide poolt kodustele saadetud kirjades peegeldub enim immigrantide enda mõttemaailma vahendamine ning see, kuidas enda kohta uues keskkonnas tajutakse. Madal eneseteadlikkus enda positsioonist teistsuguses olustikus piirab migrantide võimalusi arutleda aktuaalsetest ühiskondlikest teemadest – migrantide jaoks on kirjavahetus kodustega eelkõige vahend üksindustundega toime tulemiseks, kuivõrd informatsiooni jagamiseks. (Elliott jt 2009: 60). Kui arutletavate teemade fookuses on emotsioonide jagamine ja oma tunnetest rääkimine, on ka epistolaarsel kujul eksisteeriv *meie*-tunnetus kirjavahetuses osalejate vahel kiirem tekkima.

1.3. Dialoog kirjades

Kirjažanr on inimestevahelisele vestlusele kõige lähedasem žanr. Kirjad sisaldavad tervitust ja hüvastijättu, loovad suhte kirjavahetuses osalejate vahel ning neid iseloomustab intiimsus ja usaldusvahekord. Sellegipoolest ei saa kirju võrdsustada tavavestlusega.

Tavavestluse ja kirjavahetuse märkimisväärsed erinevused seisnevad epistolaarsetes tunnustes. Kirjavahetuses on dialoogile omaseid jooni, nagu rääkimiskordade

vahetumine, kuid sellega kaasnevad ajalised ja ruumilised katkestused nii kirja kirjutamise kui ka kirja lugemise vahel. Kirjadega ei kaasne näost näkku suhtlemist ja kirjutamises kasutatav kirjakeel erineb teatud määral kõnekeelest. Kirjad võivad sisaldada kirjavigu, läbikriipsutusi, kirjutamisruumi ebatavalist täitmisviisi või vihjeid asjadele, millele pole aega või ruumi täpsustusi lisada. Kirja kujul vestlustes on tavapärast ka välja kujunenud konkreetne pöördumine ja hüvastijätt. (Stanley 2004: 213) Pöördumine ja hüvastijätt on kirjade puhul olulised osad, sest need annavad kirjadele tervikliku struktuuri. Samuti on vastavalt pöördumise ja hüvastijätku toonile võimalik adressaadiga lähedust luua.

Kõik kirjade vahetamised ei ole automaatselt kirjavahetused. Kirjavahetuses osalevad osapooled kordamööda kui kirjutaja ja lugeja ning seda saab mõista püsiva kirjade vahetamise protsessina. (Stanley 2004: 209) Üksikkiri kujutab endast nii suhtlusalgatuset kui vastusena monoloogi, mille tulemusel kujuneb välja kirjalik dialoog. Vastupidiselt suulisele vestlusele on kirja teel toimuv suhtlus kirjade vahendamise tõttu asünkroonne. (Kerge 2009: 34) Üksikkirja saatmine võib edasi areneda kirjavahetuseks ilma kummagi osapoolse eelneva kavatsuseta. Sama võib juhtuda ka vastupidi: kord elav kirjavahetus võib vaibuda pinnapealseteks kirjadeks ning seejärel lõppeda. (Stanley 2004: 209–210). Hoolimata sellest, kas tegemist on üksikkirja või pikemaajalise kirjavahetusega, on iga kirjaga seotud kavatsus ja eesmärk. Näiteks üksikkirja eesmärk võib olla arve esitamine: *Lugupeetud klient, siin on teie arve*. Kestva kirjavahetuse eesmärgiks võib olla suhete säilitamine üle vahemaa. (Jolly, Stanley 2005: 95) Kirjavahetuse elus hoidmiseks on oluline regulaarne kirjade vahetamine ning mõlema inimese püüd hoida kirjavahetust elavana. Avatud suhtlusviis, emotsioonide ja kogemuste jagamine loob usaldust ja süvendab sidet, mis omakorda soodustab kirjavahetuse püsimist.

Kirjade kirjutamisega kaasneb kirja autori identiteedi loomine. Autobiograafiliste tekstide, sh kirjade lugemisel on võimalik "kuulda" autori häält, millele vihjavad kirja toon ja kasutatud sõnavara. Hääle esindab jutustaja sisemist mina ja hääle toon võib mõjutada seda, kuidas lugeja kirjutajaga ühenduse loob. Olgugi et lugeja näeb vaid sõnu paberil, kogetakse neid sõnu läbi autori loodud mina. (Sidonie, Watson 2010: 79) Kirja kirjutamisel on adressaadiks ühtlasi ka autor ise, kes oma kirjutatule vastust ootab. Kirjade saatmist saab võrrelda üksteisele kingituste tegemisega, kus nii kirjutaja kui ka

lugeja roll vahetub paralleelselt. See loob ühise identiteeditunde, sest iga kirjavahetusega annab üks osapool teisele osakese endast. (Stanley 2004: 212)

Kirjavahetuse läbi toimuv dialoog on kirjade epistolaarsete tunnuste tõttu paradoksaalne. Kiri edastab küll sõnumit, kuid selle tegelik tähendus ei pruugi olla see, mis paberil kirjas. Kirjad manavad kirjutaja kohalolu isegi tema puudumisel, kuid kirja on jäädvustatud autori versioon iseendast, mitte füüsilisest inimesest. Kirjas paiknev maailm on kujutatud läbi autori vaatenurga ja tõlgenduse. Kirja kirjutamise hetk on jäädvustatud paberile ja edasi antud lugejale, kuigi see on juba möödunud. Kirjavahetuse dialoogiline aspekt on kirjavahetuse jooksul pidevas muutuses – olgugi et see hõlmab kirjade kirjutamise ja lugemise vastastikkust, ei ole see alati tingimata võrdne. (Stanley 2004: 214) Kuigi osapooled on füüsiliselt üksteisest lahus, on kirjavahetuse kaudu võimalik luua suhtes lähedust ja seda suuresti kirjažanri paradoksaalse olemuse tõttu.

2. Todorovi moraalikäsitlus

Kultuuriteoreetik Tzvetan Todorov käsitleb oma raamatus „Facing the extreme: moral life in concentration camps“ (1996) inimelu moraalseid dimensioone, toetudes koonduslaagrite jõhkrates elutingimustes elanud inimeste kogemustele. Selles peatükis on välja toodud Todorovi seisukohad inimeste väärtussüsteemi, moraalsuse säilitamise ja vastupanu osutamise olulisuse kohta.

2.1. Moraalsetele väärtustele kindlaks jäämine

Käitumistüüpide järgi saab väärtused jagada kahte kategooriasse: elulised väärtused ja moraalsed väärtused. Kuigi moraalsed väärtused on eluliste väärtustega tähtsusest võrdsed, võib moraalseid väärtuseid pidada tähendusrikka ja täisväärtusliku elu loomisel inimkäitumise aluseks. Elulised väärtused seavad esikohale inimese enda heaolu ja ellujäämise, samas kui moraalsed väärtused seavad esikohale oma põhimõtetele ja väärtustele kindlaks jäämise, isegi kui see tähendab oma eluga riskimist. Moraalsete väärtuste eelistamine eluliste väärtuste asemel tähendab, et inimesel on kindlad väärtused, mis on tähtsamad kui elus püsimine. Vangilaagri siseselt võib see väljenduda näiteks olukordades, kus inimesed ohverdavad oma turvalisuse või heaolu, et aidata teisi ning seista seejuures oma tõekspidamiste eest. (Todorov 1996: 40)

Esimestel kuudel vangilaagriga harjudes domineerivad elulised väärtused, ellujäämisinstinkt. Üldjuhul jõuab laagriasunik peagi järeldusele, et suudab julmades tingimustes ellu jääda. Selle tulemusel toimub moraalsete väärtuste taasavastamine, mis võib toimuda sügavamal tasandil kui varem. Näiteks Aleksander Solženitsõn (1975, viidatud Todorov 1996: 41 kaudu) tunnistab, et jõudis enese mõistmises palju sügavamale just tänu vangilaagri kogemusele. (Todorov 1996: 41) Seega võib vangilaagri kogemus aidata inimestel avastada uusi perspektiive ja süvendada enese mõistmist ning moraalsete väärtuste hindamist.

Moraalireeglite alusel tegutsemise eesmärk on vähendada ja ära hoida kannatusi, parandada enda ja teiste heaolu ning lahendada konflikte õiglaselt (Pojman 2005: 45). Moraalsete otsuste tegemine on inimestele kättesaadav nii tavaelus kui ka laagrielus. Kuigi tavaelus seisavad inimesed samuti silmitsi moraalsete dilemmadega, on tagajärjed sageli leebed ning tegude moraalsed mõõtmed ei pruugi olla nii selged. Vangilaagri ekstreemsetes tingimustes on aga moraalne panus palju suurem ning otsuste tagajärjel

võib kaalul olla enda või teise inimese elu. Sellistes olukordades on inimesed sunnitud tegema raskeid moraalseid otsuseid, mis paljastavad inimese võime jääda kindlaks oma väärtussüsteemile. (Todorov 1996: 42–43). Aristoteelse areetilise eetika teooria kohaselt on inimese iseloomul moraalsete otsuste tegemisel tähtis roll. Teooria järgi sõltuvad moraalsed otsused inimese sisemisest pühendumisest oma eetilistele väärtustele. (Pojman 2005: 36) Niisiis annavad ekstreemsetes olukordades langetatud otsused aimu inimese moraalsusest ja tema võimekusest jääda kindlaks oma sisemistele väärtustele.

Eesti kirjanduse näitel on vooruseetikat oma teostes rakendanud Jaan Kross. Krossi tegelased on tihti moraalse dilemma ees ning lugejal on võimalus näha, kuidas vastavalt langetatud otsustele saab mõnest tegelasest kangelane ja teisest antikangelane. Vooruste erinevust võib märgata näiteks „Keisri hullu“ (1978) Timotheus von Bocki ja „Professor Martensi ärasõidu“ (1984) Friedrich Martensi puhul, kellest üks on äärmusteni eneseohverduslik ja teine isegi ei mõtle enese maha salgamise peale. (Sutrop 2005: 104–106) Krossi vooruseetika kasutamine oma raamatutes annab lugejatele läbinähtava vaate moraalsete otsuste tegemise ja tagajärgede kohta. Oma tegelaste kogemuste kaudu toob Kross esile vooruslike valikute tähtsuse moraalsete dilemmade lahendamisel.

2.2. Inimlikkuse säilitamine läbi kolme vooruse

Siinses alapeatükis on vooruse all mõeldud moraalselt heakskiidetavat omadust või ilmingut inimese juures või ühiskonnas (EKSS 2009). Inimlikud voorused, nagu väarikus, hoolivus ja intellektuaalsus on aktuaalsed ka äärmuslikus keskkonnas. Sõja- või kriisiolukorras ei ole ainuke eesmärk võitmine, vaid ka inimlikkuse säilitamine, mille puhul eelnimetatud voorused olulised on. Hoolimise voorus nõuab teiste inimeste heaoluga arvestamist, samal ajal kui väarikuse ja intellektuaalsuse voorused on suunatud üksikisiku heaolule. Inimene võib end väarikana tunda ka pärast tegusid, mis on moraalselt taunimisväärsed, näiteks massihukkamine. Seega on väarikuse voorust võimalik valesti rakendada, õigustades ebainimlikke käitumisviise. (Todorov 1996: 107–108) Eriti vangilaagri tingimustes, kus kaalul võib olla kellegi elu, on vooruste järgimisel ja nende alusel käitumisviisi valimisel oluline leida tasakaal.

Iga voorus seisab erineva sihtgrupi heaolu eest, mispärast ei saa neist ühtset hierarhiat moodustada. Üksikisiku vaatenurgast on tähtsaim voorus väarikus. Kogukonna

seisukohalt on kõige olulisem hoolivus. Maailma ajalugu on enim mõjutanud aga intellektuaalsus ja intellektuaalne omand – sajandeid hiljem räägitakse siiani näiteks Platoni filosoofiast või Shakespeare'i loomingust. Iga sihtrühma heaolu loomisel on kasutuses erinevad voorused. (Todorov 1996: 103–104) Kuna iga voorus on seotud erinevate indiviidide või rühmade heaolu edendamise, on vooruste hierarhia kehtestamine keeruline. Vooruste suhteline tähtsus erineb sõltuvalt kontekstist ja kaasatud inimestest.

Voorused võivad ka üksteisega haakuda ning konfliktse olukorra tekitada. Näiteks nii väarikuse kui ka hoolivuse voorus saavad üksteisega kooskõlas eksisteerida. Küll aga võivad need voorused põrkuda: väarikus eeldab vabaduse omamist, kuid hoolitsemine piirab indiviidi vabadust, sest tegude eesmärgiga on lisaks endale seotud ka teised inimesed. Laagriasukad seisid tihti silmitsi eetiliste dilemmadega, millele tuli läheneda teadlikult ning oma mõtlemist vastavalt muutuvatele oludele kohandada. (Todorov 1996: 103–104)

2.3. Inimlikkuse säilitamine läbi väarikuse

Inimlikuks jäämisel on peamine roll väarikusel ja selle säilitamisel. Vangilaagri tingimustes on oluline säilitada autonoomsus, teha iseseisvaid otsuseid ning mitte alluda välisele imperatiivile. Filosoof Jean-Paul Sartre (1956, viidatud Todorov 1996: 109 kaudu) väitis, et oluline pole valikute sisu, vaid inimese suhtumine. Väarikust on võimalik säilitada oma otsustele kindlaks jäädes ning vastavalt tegutsedes. Kui inimene tegutseb vastavalt oma öeldule, näitab ta nii vaba tahte olemasolu kui ka seda, et ta on piisavalt järjekindel oma sisemiste otsuste elluviimiseks. Seetõttu seisneb väarikus lisaks tahtejõule ka oma tegevuste kaudu enda seatud standardite rahuldamises. Seda tüüpi väarikus on võrdväärne eneseaustusega, mille kaudu inimene kiidab oma teod heaks. (Todorov 1996: 65) Väarikuse säilitamine nõuab üheaegselt nii kindlameelsust, järjepidevust kui ka julgust.

Üks kindel viis väarikuse hoidmiseks on puhtuse säilitamine vangilaagri ebahügieenilistes tingimustes – vett on vähe, see on saastunud või külmunud, ja kliima on karm. Auschwitz'i laagrikogemuse põhjal on Viktor Emil Frankl vangilaagri tingimusi kirjeldanud järgmiselt:

Kogu laagriaaja olla hambaid pesemata ja suure vitamiinipuuduse kiuste säilitada igemed tervemana kui eales varem. Või kanda pool aastat järjest üht ja sama särki, kuni selles ka parima tahtmise juures pole võimalik särki ära tunda. Külmunud veetorude tõttu end päevade kaupa mitte üldse pesta. (Frankl 2002: 31)

Vangid, kes hoolitsesid hügieeni ja riiete puhtuse eest, tekitasid kaasvangides lugupidamist ning suurendasid selle kaudu ka enda ellujäämisvõimalusi. Austria-Ungari seersant ja hiljem laagriasukas Steinlauf ütles tabavalt: „Peame oma jalanõusid poleerima mitte sellepärast, et määrus seda ütleb, vaid väarikuse ja kombekuse nimel.“ (Survival 1961: 36, viidatud Todorov 1996: 66 kaudu).

Teine viis on enda eest seismine isegi siis, kui see nõuab autoriteedile vastuhakkamist. Enda eneseväarikuse eest võitlemisel tunneb vang end vähemalt vaimsel tasandil vaba olendina. Seismata enda väärtuste eest, võib vang kaotada reaalse enesetaju ning tunda end tühise objektina. (Frankl 2002: 72) Inimene säilitab eneseaustuse, kui ta väldib alandavate ja ebaõiglaste käskude täitmist. Ülekohtuse käitumise puhul vastupanu osutamine säilitab väarikust, sest see näitab inimese valmisolekut seista oma põhimõtete ja väärtuste eest. (Todorov 1996: 66)

Kolmas viis, mille kaudu vangilaagris väarikust kogeda, on oma tehtud töö üle uhkust tunda. Katsumusrikaste tööpäevade keskel oli vangidel võimalus leida rahulolu müüride ehitamisest ja muudest tööülesannetest. Endine laagriasunik Primo Levi toob välja, kuidas inimese väarikuse säilimisele aitas kaasa tulemusliku töö tegemine, näiteks õhupommide eest kaitsvate müüride ehitamine (Ferdinando 1989, viidatud Todorov 1996: 67 kaudu). Küll aga võib nüri töö, nagu liiva edasi-tagasi tassimine või augu kaevamine mõjuda vastupidiselt ja olla eriti alandava mõjuga, sest sellel puudub tulemusrohke tagajärg ja sellega ei kaasne saavutustunnet. (Todorov 1996: 67)

Kokkuvõtvalt oli vangilaagris väarikuse säilitamisel oluline hügieeninormide järgimine, mis edendas heaolu ning soodustas lugupidamist teiste vangide poolt. Lisaks säilitati väarikust vastuhaku kaudu, jäädes kindlaks oma tõekspidamistele. Kolmandaks aitas väarikuse säilitamisele kaasa tulemusrohke ja eesmärgistatud töö tegemine.

2.4. Kunst ja loometöö laagrielu tingimustes

Ilu märkamine on vangilaagri olude keskel võimas elujõu allikas. Ilu kogemine võib inspireerida, anda elule tähenduse ja eesmärgitunde ning aidata seeläbi inimestel säilitada oma inimlikkust ekstreemsetes tingimustes.

Frankl (2001: 59) tõdeb oma kogemuse põhjal, et kunstist või loodusest saadud elamuse intensiivsus leevendas märkimisväärselt vangilaagri hirmsat reaalsust. Esines olukordi, mil kaasvang kutsus teisi õue päikeseloojangut vaatama, või nauditi üheskoos kaastöölisega silmale avanevat vaatepilti. Ilusatest vaadetest piisas, et taaselustada ammu unustatud nauding: looduse ilu märkamine.

Kui keegi oleks näinud meie vaimustunud nägusid, kui me Auschwitzist Baieri laagrisse sõites vaatasime vangivaguni trellitatud luukidest Salzburgi mägede tippe, mis hiilgasid õhtupunas, poleks ta uskunud, et näod kuuluvad eluga peaaegu hüvasti jätnud inimestele /---/ olid nad haaratud looduse ilust, mida nad polnud aastaid näinud. (Frankl 2001: 59)

Lisaks naudingu pakkumisele ja tähelepanu hajutamisele avaldavad lummavad vaatepildid inimestele ka moraalselt ülendavat mõju. Ilu otsimine ja avastamine toob välja intellektuaalsuse vooruse, mis võimaldab inimestel hetkeks argimured unustada ja pöörduda vaimsete mõtiskluste poole. (Todorov 1996: 91–92) Sellest saadi omakorda inspiratsiooni ise luua: kunsti, muusikat või ilukirjandust.

Kuigi paljud vangid leidsid iluga otsese kontakti kas looduse või kunstivormide kaudu, oli kokkuvõttes vähe neid, kes ise midagi kirja panid. Põhjuseks oli loomekriis, millele laagritingimused kaasa ei aidanud. Ometi oli ka neid kirjanikke, kes panid just vangilaagri keskel aluse teostele, mille nad hiljem lõpuni kirjutasid. (Todorov 1996: 95)

2.5. Vangilaagri kogemuse talletamine

Ellujäämine ja oma kogemuste jagamine on esmatähtis vastupanuakt ebainimlikkuse vastu. Laagrivangid said tundma inimkogemuse kaugeid piire ning mingil määral sai nende kohuseks inimkonna ees ausalt teada anda sellest, mis vangilaagrites tegelikult toimus.

Oma olukorra mõistmine ja selle teistega jagamine ei ole mitte ainult viis koormast üle saada, vaid ka viis inimkonna sügavaimat eesmärki täita. Maailma tundmine on inimloomuse põhiaspekt ning moraalne kohustus on neid teadmisi teistega jagada.

Arusaadavama maailma loomisele panustamine on samm inimkonna paremaks muutmise suunas. (Todorov 1996: 97) Eestis oli aktiivseim mälu kirjanduse periood 20. sajandi 1950–1960. aastad, mil jäädvustati mälestusi sõjaaegsest Eestist ja eluolust. Kirjutati väljaspool Eestit paguluses või kodumaal põrandal all. (Hinrikus 2011) Hirm, et nende kannatused ja võitlus jäävad märkamatuks, oli nii laagriasunike kui ka küüditamisohvrite seas levinud tunne. Oma lugusid jagades lootsid inimesed vältida taoliste julmuste kordumist tulevikus.

3. Inimeseks jäämise strateegiad Raimond Kaugveri kirjades

Siinses ja järgmises peatükis tulevad uurimise alla Raimond Kaugveri poolt Sigrid Kurvisele saadetud kirjad, mis on koondatud kogumikku *Kirjad Sigridile. Sõjatandriit ja vangilaagrist 1944–1949*. Kuna uurimise aluseks on kirjad, on kohane analüüsida kirjažanri ja selle omadusi kui toetavat ressursi vangilaagri tingimustes. Lisaks on uurimise all filosoofilised arutelud, mis aitasid Kaugveril säilitada inimlikkust ja pakkuda vaimset tuge vangilaagri raskustega toimetulemisel.

3.1. Žanrilised omapärad Kaugveri kirjades

Kaugveri kirjad annavad tunnistust sellest, et kirjavahetuse pidamine oli tema jaoks elulise tähtsusega tegur vangilaagris veedetud aja jooksul. Vangilaagris, kus elutingimused olid ebainimlikud ja jõhkrad, oli suhtlemine välismaailmaga peaaegu olematu. Kirjad andsid võimaluse ühenduseks vangilaagrist väljaspool eksisteeriva maailmaga ning säilitamiseks sidemeid lähedastega. Järgnevas peatükis on vaatluse all, mis viisil olid Kaugveri kirjad üles ehitatud, millised žanrilised omapärad neis esinesid ning mis viisil aitasid need tagada kirjavahetuse alalhoidmise.

3.2. Pöördumine kirjades

Kirjadesse on üldjuhul alati põimitud konkreetne pöördumine ning hüvastijätt. Ettenägelikult lõi Kaugver Sigridi poole pöördumistega läbi hellitavate sõnade sooja tooni. Olgugi et kirjavahetuses oli Kaugveri vangis viibimise tõttu kaheaastane paus, ei ilmne 1946. aasta esimeses kirjas – esimeses kirjas üle kahe aasta – kuskilt distantseerumise tagajärjel tekkinud jahedat või ametlikku tooni. Kaugver väljendab üllatuses ja meeltesegaduses rõõmu kirjavahetuse taaselustumise üle. Hoolimata emotsionaalsest segadusest ja ebakindlast olukorrast julgus Kaugver mainida ühist saatust ja taaskohtumise olulisust.

Miks alustasid Sa uuesti meie ühendust? Küsin ma endalt. Ja tuhanded lootused ning lootusetused mõõnavad rahutult mu hinges. /---/ Ning millegipärast tahan ma selles kõiges näha oma saatust – seotud Sinuga, seotud kodumaaga ja mälestustega lõpmatute sidemetega (09.11.1946)

Kaugver kasutas nelja aastase kirjavahetuse vältel pisteliselt erinevaid pöördumisi, millest mõned variandid kordusid tihedamini, mõned varieerusid sõnakorduste osas ning mõni pöördumine esines vaid ühekordselt ja oli isikustatud vastavalt kirja sisule. Enam kasutatud sõnad pöördumistes on *armas* ja *kallis*. Tihti on need kombineeritud sõnaga *tüdruk*, vahepeal rõhutatult: *Kallis, kallis tüdruk!* (16.02.1944); *Armas, armas tüdruk!* (15.05.1944). Lühemal kujul esinevad pöördumised on näiteks *Armsaim!* (12.03.1948) ja *Kallim!* (03.06.1948). Hellitavad pöördumised rajasid soojatoonilise alguse enne kirja lugemist. Samuti võib öelda, et hellitavate sõnade kasutamine Sigridi poole pöördumisel tugevdas Kaugveri ja Sigridi romantilist suhet, sest sõbra või pereliikme poole pöördumisel hellitusnimesid (nt kallim) ei kasutata.

1947. aastast alates hakkab Kaugver pöördumistes tihedamalt kasutama sõna *minu*, mis viitab nende omavahelise suhte tugevnemisele ja romantilise suhte arengukäigule. Varasem *Kallis tüdruk!* (04.01.1947) asendub tihedamini pöördumisega *Mu hea tüdruk!* (07.07.1947); *Minu tüdruk!* (27.07.1947). Tavapärase *Armas!* pöördumine saab enda ette tihedamini omastava vormi *Minu armas!* (07.07.1947) või *Minu armas tüdruk!* (01.08.1947) Sõna *minu* kasutamine viitab lähedasele sidemele ja omanditundele, mis on romantilises suhtes tavapärase nähtus. See võis ühtlasi Sigridile edasi anda hoolimise ja kaitstuse tunnet, mis julgustas teda Kaugverile rohkem kirjutama.

Lisaks esinevad kirjades mõned erilised pöördumised. Kirjanikuhingele kohaselt lähenes Kaugver aeg-ajalt kirjadele loominguiliselt ning see kajastus ka pöördumistes. Näiteks *Mu lõunatuuline tüdruk!* (10.01.1948), millele järgneb Kaugveri selgitus kirja sissejuhatuses:

..lõunatuul – Tuul lõunast, mis puhub sirisevaisse niredesse lahti mu kongi jäästunud aknad, sulatab krudisevaks hingematvate hangede vahel jooksvad teerajad, tirib vallatlevalt lahti mu vatikuue hõlmad.. (10.01.1948)

Sigrid soovitas Kaugverile lugemiseks Elmar Grini romaani „Tuul lõunast“ (1947), mille lugemise järel peegeldas Kaugver talle muljeid raamatust ning kasutas võimalust siduda raamatu temaatikat nende kirjavahetusega. Sigridi kutsumine *lõunatuuliseks tüdrukuks* viitab Sigridi kirjades peegelduvatele omadustele tuua soojust vangilaagri kõledatesse tingimustesse.

Erilisi pöördumisi leiab kogumikust veelgi, näiteks *Minu väike filosoof!* (23.03.1948), kus Kaugver viitab Sigridi mõtlemapanevatele kirjadele, mis tekitavad ka Kaugveris

filosofeerimise tungi. Huvitava sõnamängu ja värvikate kirjelduste kaudu oli Kaugveril kombeks Sigridi poole pöördumised siduda kirjade sisuga, või vastupidi – siduda kirjade sisu pöördumisega.

3.3. Kirjažanriga kaasnevad takistused

Vangilaagri tingimustes oli kirjade kirjutamine, saatmine ja saamine kahtlemata riskantne asjaajamine. Kirjavahetuse sujuva toimimise tegi keeruliseks nii kehtiv tsensuur, logistilised takistused kui ka kirjade kohale jõudmisega seotud viivitused. Olenevalt postisüsteemist võis kiri minna valitsusasutusse kontrollimisele ja isegi kui kiri jõudis sihtkohta, võis vastuse saabumiseni kuluda nädalaid või isegi kuid. See viivitus rõhus aga eriti neid laagriasunikke, kes elasid koonduslaagri isoleerivaid tingimusi raskelt üle ning otsisid meeleheitlikult ühendust välismaailmaga – nii võib kirjeldada ka Kaugverit.

Kaugveri peamiseks päästerõngaks olid kasulikud tutvused, kelle abil kirjad turvaliselt teele saata ja kätte saada. Vorkutasse jõudes aitas teda tema ametikoht laagrisanitarina, mis võimaldas tal kirju saata haiglas töötavate vabade medõdede abil. Sellisel viisil ei pidanud Kaugver kasutama laagri postivõrku, vaid tema kirjad jõudsid turvaliselt posti väljaspool laagrit.

Kriitiline seis oli 1948. aasta septembris, kui hakkas toimuma laagriasunike ümberasustamine. See tõstis kirjavahetuse püsimise osas pinget, sest uus sihtpunkt ja aadress oli viimse hetkeni teadmata. Tol korral tuli samuti kasuks tutvuste omamine. Kaugver mainis kirjas:

Kirjuta muuseas rahulikult edasi, mul on Vorkuta postkontoris väga mõjukas ja kompetentne kaasvõitleja, kes kohe pärast millegi toimumist uurib välja mu uue aadressi ja saadab kõik kirjad mulle õigesse kohta järele. (1402. päeval, 1948)

Pärast ümberasustamist palus Kaugver kirju endiselt vana tarandiku aadressile saata, et säilitada senine sujuv kirjavahetus:

Ühendus tarandikuga number 3 on siin võrdlemisi hea /---/ Kohapealne postiasutus on väga vähe usaldust äratav; liiatigi evin vanas kohas tutvusi ja see on Venemaal igasuguse asjaajamise juures kõige tõhusam tegur. (29.01.1949)

Kaugver adus isegi, et ilma tutvusteta laagrielu tingimustes hästi läbi ei vea. Kaugveri ja Sigridi kirjavahetus muutus ühepoolseks 1949. aasta lõpus, loetud kuud enne Kaugveri vabanemist. Kaugveri vahelüli oli haigeks jäänud ning seepärast enam kirjad Eestist temani ei jõudnud.

Eduardi käsi käib halvasti, ja minu käsi sellepärast veel halvemini – juba kolm pikka, pikka nädalat ei saa ma Sinult kirju. (19.08.1949)

Eduardi tervis ei paranenud ning Kaugver tõdes, et nende kahepoolne kirjavahetus on lõpu saanud. Sellest hoolimata jätkas Kaugver kirjade kirjutamist:

Ma lobisen kange õhinaga edasi nagu väike jõmpsikas pimedas toas, kes peab ilmtingimata kuulma enese häält, et mitte koledasti kartma hakata. (06.09.1949)

Eelolev tsitaat on üks väljapaistvamaid lauseid, mille kaudu Kaugver paljastab kirjažanri olulisuse enda heaolu tagamise ja elus püsimise jaoks. Eelkõige peegeldab see koonduslaagri pikaajalise isolatsiooni ja läheduse puudumise psühholoogilist mõju. Samastades end jõmpsikaga, tunneb Kaugver end haavatava ja üksikuna nagu laps, kes kardab pimedust. Pime tuba esindab teadmatust ja ebakindlust tuleviku suhtes, mis oli vangilaagris tavaline nähtus – kuud enne vabanemistähtaega kirjutas Kaugver tihti oma kirjades hirmust karistusaja pikenemise ees. Oma hirmudega toimetulemisel püüab Kaugver *kange õhinaga lobisedes* luua mingis vormis suhtlemist, isegi kui see toimub vaid iseendaga. Sellest lausest ilmneb hästi, kuidas kirjade kirjutamine ja oma hääle kuulmine andis Kaugverile turvatunde ning leevendas eraldatuse tunnet. Õhin lobisemisel viitab ka kirjade kirjutamise omadusele lisada vangilaagri ellu tähendust ja eesmärgitunnet – miski, mille üle elevust tunda.

Kirjavahetuse sujuva toimimise tagamiseks pidi selle algusaastatel mõnikord kasutusele võtma vene keele oskuse. Kaugveri prioriteet oli kirjade saamine, hoolimata Sigridi õigekirjast. Kaugver julgustas Sigridit ortograafialet rõhku pööramata ikkagi kirjutama: *Tea, et otsin Su kirjadest Sind, aga mitte vene keele grammatikat. (24.05.1947)* Mõni Kaugveri hilisem kiri aga reedab, et Sigrid ei võtnud tolleaegses riigikeeles kirjutamisega vedu: *pole juba kaua, kaua saanud Sult kirja. Nähtavasti ei jätku Sul kannatust vaevelda venekeelse kirja kallal... (04.06.1947)*

Tsensuur jõudis ka Kaugveri ja Sigridi kirjavahetuseni ning päris kõik kirjad Kaugverini alati kohale ei jõudnud. Tsensuuri mõjust on märke ka selle näol, kuidas Kaugver vältis venelaste laagrirežiimist ja šovinismi õhutamist kirjutamist:

Selles suhtes on vene laager midagi kujutlematut - äärmine küllus ja masendav, räpane orjus elavad siin külge külge kõrval; ja kahe minuti jooksul võid sa saada muudetud härrast kerjuseks /---/ Mitteenelane – see on sinu olemise süü; ja igal esimesel võimalusel lükatakse sind porri. /---/ Ma tahaksin kangesti, et mul kord oleks võimalus vabalt ja põhjalikult kirjutada sellest maast..., tõkestamatu tundmuslikkuse ja halastamatu vaatluse sulega. (30.11.1948)

Kirjade saatmist segasid teinekord ka füüsilised tegurid. Näiteks esimese Vorkutast saadetud kirja ajal oli Kaugver luumurruga haiglapalatis. Sealne palatikaaslane kirjutas parasjagu kirja, kui Kaugver temaga leivaportsjoni eest vahetuskaupa mõtles teha. Vastutasuks sai Kaugver *tunniajalise pliiaatsi kasutamise õiguse ja tükikese rasvast poolpärimenti* (Kaugver 2020: 462). Kaugver meenutab esimese kirja saatmist paar aastat hilisemas kirjas:

Kirjutasin kirja valmis, murdsin kolmnurgaks kokku, kleepisin pudruga ääred kinni ja viskasin postkasti. (24.09.1948)

Kirja saatmine volditud kujul ei jäänud viimaseks korraks. Ka halvematel aegadel, mil ümbrikke käepärast võtta ei olnud, oli Kaugver sunnitud piirduma kirja kolmnurkseks murdmisega ja lootma heale õnnele. Esines ka vastupidiseid olukordi, mil oli ümbrikke, kuid paberit mitte. Defektsete ümbrike või kirjade korral oli alati kirjas vabandus kirja või ümbriku väljanägemise eest. Kirjade saatmine oli Kaugveri jaoks niivõrd elulise tähtsusega toiming, et ta oli nõus ennem nälgima ja oma viimase leivaraasu loovutama, kui et jätta kiri saatmata: *Ja lisaks kõigele ostsin verd tilkuva südamega oma leiva eest kolm lehte paberit. (19.12.1948)*. Samuti lasi ta käiku kõikvõimalikud loomingulised lähenemised (nt pudru kasutamine liimi asemel), et kiri teele saaks ja kohale jõuaks.

Füüsilise maailma takistuste kõrvalt väljendus Kaugveri kirjades ka sisemine äng, mida kirja teel suhtlemise piiratus temas tekitas. Olgugi et vaid kirjade kaudu oli suhtlus Sigridiga võimalik, tekitas sõna külge aheldatud olemine Kaugveris ahastust.

Reaalsus on meilt võtnud võimaluse konkreetseks eluks, eluks liha ja verega, eluks mehe ja naisena. Ja on jäänud vaid vormitu, onanistlik vegetatsioon kujutelmades ja unelmais ja sõnades. (15.05.1947)

Kaugveri sõnul puudus kirjakeelel kõnekeele rikkus ja peenus. Ta igatses vokaalse väljenduse nüansse sügavama tähenduse ja emotsioonide edasiandmiseks. Ainuüksi sõna *kallis* kasutamise puhul tundis Kaugver, et see ei anna kirjavormis piisavalt edasi tunnet, mida ta tahab väljendada. Selle reaalselt välja ütlemine kannaks endas sügavamad ja tähendusrikkamat seost.

Mõtlesin sellele, kui algasin oma kirja: "Kallis!..." Häälendasin seda sõna mitu korda tasakesi, ja usu, süda läks nii täis, et oleksin heameelega võtnud terava skalpelli ja kraapinud paberist välja need kuus tähte, mis irvitasid mind oma ilmetuses, šabloonsuses, kuivuses. Tahtsin, et ma võiksin ainuski kord hääldata selle sõna Sulle kõrva ja jätta kogu kiri kirjutamata. (27.09.1948)

3.4. Kirjade korduv lugemine

Kirjad võimaldasid keset vangilaagri koledusi luua ühenduse välismaailma ja lähedastega, kes ei kogenud parasjagu samu õudusi. Seetõttu toimisid kodumaalt saabunud kirjad lootuse allikana, tuletades vangidele meelde inimesi, keda nad armastasid ja elu, mis neil oli enne vangistust.

Kaugveri jaoks oli kirjade olemasolu kogu tema sealse viibimisaja elujõuallikas. Kirjade lugemine võimaldas tal säilitada tsiviilinimese tunnet ja meenutada oma elu vabaduses. Selle tunde saavutamiseks luges Kaugver kirju korduvalt. See oli seda enam vajalik, kuna Sigrid kirjutas talle palju harvemini kui Kaugver Sigridile. Kirjade korduv lugemine on eriti tavapärane käitumisviis emotsionaalselt oluliste kirjavahetuste puhul. Kirjade korduvat lugemist võib pidada üheks inimeseks jäämise strateegiaks, sest see võimaldas Kaugveril taaskogeda ühendust välismaailma ja vabadusega.

Kirjade korduva lugemise kaudu püüdis Kaugver avastada ka uusi vaatenurki Sigridi mõttemaailmas ning kogeda seeläbi suuremat lähedust inimesega, kes oli temast füüsiliselt tuhandete kilomeetrite kaugusel.

*Lugesin jälle kord kõiki Sinu kirju, katsusin mõistatada Su mõtteid ja kuulata Su häält...
Ning iga Su kiri tõi meelde jälle midagi uut Sinust. (05.1948)*

Kirjade korduv lugemine aitas Kaugveril eemalduda ümbritsevast karmist reaalsusest. Lisaks rasketele elutingimustele, oli elu koonduslaagris äärmusteni rutiinne ja meeletahutusvaene. See soodustas vaimse tervise halvenemist ja pärssis terve mõistuse säilitamist. Kirjade lugemine oli suurepärase vaheldus üksluisele vanglarežiimile. Põgenemine füüsilisest maailmast epistolaarsesse maailma oli inimeseks jäämise seisukohalt hädavajalik, sest see toimis turvalise paigana. Kaugver kujundas olemasolevate Sigridi kirjade lugemisest laupäevaõhtuse harjumuse:

Lugesin laupäeva-õhtu korras nagu harilikult läbi kõik Sinu kirjad, lõbustasin end üllatava asjaoluga, et pooled neist olid juba mul lihtsalt peas (ära, tüdruk, irvita!) ja läksin virmalisi vahtima. (26.09.1948)

Laagrisse jõudvad kirjad olid pea ainsad füüsilised mälestused, mis Kaugveril seoses eelmise eluga olid. Samuti olid nad käegakatsutavad, materiaalse objektina eksisteerivad meenutused Sigridist. Kirjad olid hinnaline omand, mida ikka ja jälle lugeda, et endasse neis sisalduvat armastust ja soojust ammutada. Lisaks kirjadele palus Kaugver Sigridil ka endast foto saata. Stanley (2004: 208) rõhutas, et nii kirjad kui fotod jagavad ühist mälestuse funktsiooni. Mõlemas on esindatud olevikuhetke kordumine ning mõlemat saab aina uuesti kogeda. Kirjade ja fotode olemasolu sünges ja ettearvamatus keskkonnas pakkus igal vajalikul hetkel lähedus- ja turvatunnet.

Täna jõudis minuni Su kiri 5. juunist koos kahe fotoga. Võtsin nad sõrmede vahele ja jäin neisse kinni, nagu öeldakse. (01.07.1947)

Lisaks oli kirjade ülelugemine viis lootustunde säilitamiseks. Kirjad sisaldasid armastavaid, julgustavaid ja toetavaid sõnumeid, mis oli meeldetuletus asjaolust, et laagrimüüride taga eksisteerib tavaelu. Isegi kui olukord tundus kohutav ja lootusetu, olid kirjad meeldetuletuseks, et on, mille nimel edasi võidelda. Sellest lootusest kinni hoides suutis Kaugver taluda raskusi ja säilitada elutahe.

Aga kuski mitte väga kaugel kühveldavad vennad Mõtused pimedates käikudes süisi ning kõrvalkülas küürib professor Tarvel porist apteegipõrandat. Ei ole võimalik unustada hetkekski neid asjaolusid.. Sellest kõigest päästavad mind sageli Sinu kirjad, rõõmsad

minutid, mis kuuluvad ainult minule. Nii hea on vaikida, kui kõneleb teine, mugavleda tema mõtete voolus, kuulata, mitte mõelda ja mitte näha. (27.03.1948)

Kirjade ülelugemine oli Kaugveri jaoks üks tähtsamaid inimeseks jäämise strateegiaid. Kirjade korduvlugemine pakkus ühendustunnet välismaailmaga, sellel oli ka meelelahutuslik funktsioon ja seda sai oma rutiinse päevaplaani sisustamisel kasutada. Kirjad olid kättesaadavad igal momendil, aidates Kaugveril hoida mõttes Sigridit, kodumaad, ühist minevikku ja tulevikku, millest Kaugver tihti unistas. Kirjade lugemine oli tähelepanuväärne lootuse allikas, mis aitas kaasa vaimse ja emotsionaalse tervise säilitamisele ning vangilaagri elutingimuste jõudsamale üleelamisele.

4. Filosoofilised mõtisklused kirjades

Hoolimata oma privileeeritud positsioonist laagrivelskrina, jõudsid vangilaagri lämmatavad elutingimused ka Kaugverini. Kaugver keskendus oma kirjades tahtlikult aga kõigele sellele, mis jäi väljaspoole vangilaagri eluolu kujutamist. Muljetavaldava teadmistepagasi, sõnaseadmiskuse ja võõrkeelsete tsitaatidega arutleb Kaugver kirjades filosoofilistel teemadel. Vangilaagri režiim nüristas vangide identiteeditunnetust ning filosoofilised mõtisklused aitasid Kaugveril tunda end taas mõtleva, haritud ja intelligentse inimesena, kellel on isiklik arvamus ja arusaam asjadest. Pikad mõttearendused olid kahtlemata peamiseks strateegiaks inimlikkuse säilitamisel. Need vabastasid Kaugveri füüsilisest reaalsusest ning andsid võimaluse tegeleda ideedega, mis ületasid laagripiirid. Mõtisklused aitasid keset äärmuslikke kannatusi kaasa elu mõtestamisele laagris.

Näiteks 1947. aasta alguses saadetud kirjas puudub igasugune sissejuhatus, vaid kiri on pealkirjastatud ja ülesehitatud nagu kirjastusele saadetav arvustus:

I Kunstilise kriitika kohta

Arvustus objektina – lubamatult hooletusse jäänud teema minu mõtiskeludes ja arutlusis. /---/ Miks ma selle jobu kirjutasin? Tead – lihtsalt pakkus lõbu. Kord saab neist märkmetest pikem artikkel. (04.01.1947)

Kirjas arutleb Kaugver süstemaatiliselt kriitika olemuse üle läbi kuue punkti. Arutelu lõpus selgitab ta, et kirjutas kirja lõbu pärast. Kirjutamine peletas igavust, pakkus ainekst mõttetööle ja seekaudu täitis ka meelelahutuslikku funktsiooni. Samuti lisas Kaugver kirja lõppu, et ootab Sigridi arvamusavaldust ja veendumusi antud teemal. Kaugverile ei olnud tähtis monoloogi pidamine, vaid talle oli oluline, et mõttearendustest kujuneks välja elav kirja teel käiv arutelu.

Arvustusi kirjutas Kaugver hiljemgi. Näiteks 19.12.1948 saadetud kirjutab Kaugver:

Arvan, et saadan Sulle ära kirja; selles kirjas väljendasin oma mõnesid üldisi mõtteid, mis esitavad minu töökspidamisi paaris kirjanduslikus küsimuses. (19.12.1948)

Juhuslikel teemadel kirjutamine pakkus üheaegselt nii intellektuaalset stimulatsiooni kui ka eesmärgitunnet – on keegi, kes kuulab ja keda huvitab ning tulevikus saab need samad tekstid artiklina avaldada.

Filosoferimine oli tihti aseaine Sigridi kirjade puudumisele. Kaugver teadvustas eneselegi, et mõnikord läheb ta abstraktsete mõtetega liiale ning Sigridil neid ehk väga huvitav lugeda ei ole. Sellegipoolest õigustab ta end tõsiasjaga, et mõtisklused on viis enda avamiseks ning tal on *siiras aru saada tahtmise puudujääk oma ligimese juures* (Kaugver 2020: 183).

Tõtt öelda on mul natuke halb, et kuhjan Sind üle alati taoliste filosoofitsemistega, üldiste ja võib-olla natuke igavate teemadega. Aga selles on süüdi Su kirjade vähesus ja liiga sagedane puudumine. (10.01.1948)

Pikad mõtisklused kandsid endas ka tööetsimise funktsiooni. Seda saab vangistuse tingimuses pidada toimetulekustrateegiaks, mis aitas säilitada terviklikkuse tunnet, tulla toime ebaõiglusega ning leida oma kogemusele tähendus.

Tean, et mu viimase aja kirjad on olnud pisut hajuvad ja nagu mitte päris spontaanselt kirjutatud. Elasin kolme möödunud nädala kestel üle väga rasked ja mõneski suhtes proovitulena näivaid olukordi, mis seadsid mind päris kategooriliselt puht filosoofiliste küsimuste ette ja milles ma siiski kunagi päris abstraheeritud mõtlemisega ei saanud piirduda. (13.11.1947)

Kirja lõpus kirjeldab Kaugver konflikti, kus ta olevat kaitsnud medõde *purjus lontruste* eest ja selle tagajärjel jalaluu põrutusega haiglasse sattunud (Kaugver 2020: 164). Sellegipoolest ei piirdunud Kaugver pelgalt olukorra kirjeldusega, vaid lisas sinna enda filosoofilised tõlgendused. Seega oli filosoferimise roll ka toimunud sündmusi ja olukordi tagantjärele analüüsida ja neis enda käitumisele õigustust leida. Proovilepaneivatest sündmustest eelneva kolme nädala kirjades juttu ei olnud, vastupidiselt leiduski seal Kaugveri sõnade järgi väga temaatiliselt *hajuvaid* ja *mittespontaansid* ehk läbimõeldud kirju. Viimane lauseosa viitab asjaolule, et täielikult ei suutnud Kaugver ümbritsevast tegelikkusest filosoofiliste mõtiskluste abil lahti lasta – filosoofilised küsimused olid ajendatud siiski vangilaagri kogemusest.

Keerulised olukorrad vangilaagris suunasid Kaugverit oma tõekspidamisi ja väärtusi ümber hindama. Todorovi (1996: 41) moraalikäsitluse alusel võib vangilaagrites olev psühholoogiline ja emotsionaalne surve ning ekstreemsed olukorrad viia sisemiste otsinguteni. Tõuge sisemiseks transformatsiooniks jõudis ka Kaugverini:

Olen kindel, et mu otsiskelud ja filosoofiad läinuksid hoopis teises ja kahtlematult palju eluvõõramas suunas, kui mind ei oleks asetatud nii vahetusse kontakti inimsuse mõiste kõige jubedamate vasturääkivustega. Surma kaudu õpitakse armastama elu; halva kaudu head – ja keset kõige jaburamat totrust kiindutakse võib-olla vahel igavasse, ent siiski nii rahuldust pakkuvasse mõtisklemisse abstraktsest ja kaugest. (1948)

Mõtlemine, peegeldamine ja analüüsimine olid Kaugveri vaimse ja emotsionaalse ellujäämise oluline osa. Kaugver nägi oma mõtteid kui tööriista, millega saab mängida ja katsetada, et säilitada vaimset elastsust. Mõtete mõlgutamine oli viis kohandada end uute olukordade ja kontekstiga. Kaugver tajus vaimset tegevust nii oma inimlikkuse kui identiteedi olulise aspektina ja selle lakkamine oleks tema jaoks tähendanud eksistentsiaalset katastroofi.

Mulle meeldib mängida oma mõtetega, tajuda nende elastsust ja liikuvust, jumalikku võimet põimuda, ühineda, lahti murduda. Kui ma seda enam ei taju, on vist minu jaoks lõpp. /---/ vaimne surm on kõik, on elu lõppemine, on tühik mosaiigis, tuhm ja õõnes. (30.01.1948)

Vahepeal esines Kaugveril ka tagasilööke, mis seisnesid rahulolematuses seoses *elava armastuse vajadusega* (Kaugver 2020: 198).

Kui kaua on mõeldav seesugune ummik, kus kõike pead lahendama iseendas, kus kõik ainult väänleb ja ringleb sus eneses, leidmata ühtegi teed väljapoole, ellu, maailma? /---/ Olen hakanud kartma end, oma üksilduse mõtiskelusid, sest nad tavatsevad mind viia üha sagedamini kriisideni, mis voogavad malaariahoogudena risti ja põiki läbi mu mõranenud hinge. (30.01.1948)

Sellistel hetkedel rahustasid Kaugverit Sigridi kirjad ja enda tühjaks kirjutamine. Mõtete paberile panemist tajus ta sisemise puhastusena.

Muidugi – see kõik lõtvub taas. Kui vaheti loen Su kirju ja tunnen meeldiva veendumusena Su käekirjas avalduvat rahu ja enesevalitsust, olen hoopis rahulikum. /---/ Kirjutan, kuna pean seda tegema, pean nägema oma mõtteid, pean tundma nende eritumist, mingi piinava ja lämmitava jõu vabanemist endas. /---/ Näed nüüd, missugusse rahulikku ja voolavasse vette kadusid mu vihatujus loobitud kivikesed. (30.01.1948)

Kaugver teadvustab oma piiratud vabadust ning adresseerib filosoferimise olulisust ka eraldi. Kaugver tõdeb, et temalt on võetud õigus ja võimalus avaldada armastust õigel viisil. Abstraheerumise, arutlemise ja mõtisklemise kaudu osutab Kaugver vastupanu koonduslaagri ebainimlike tingimuste vastu. Pöördudes sissepoole ja tegeledes intellektuaalsete püüdlustega, suudab Kaugver füüsilisest piiratuses hoolimata tunda autonoomsust. Unistamisega tegeledes suudab Kaugver negatiivsed emotsioonid suunata produktiivsematesse vaimsetesse tegevustesse. Lisaks vastupanuaktile on mõtlemis- ja reflekteerimisakt ka isikliku väärtuse allikas.

Ah, kuidas siis mitte filosoferida ja unistada, kui Sult on röövitud kõik maine, kui on võetud isegi õigus öelda armastatule silm silma vastu seistes neid sõnu, mis olid absoluutselt avameelsed ja siirad /---/ Miks siis mitte abstraheeruda, arutleda, mõtiskleda ironiliselt ja eraklikult, kui puudub absoluutselt võime oma tervete instinktide ja sihtide järgi käimiseks? (12.03.1948)

4.1. Moraali säilitamise olulisus

Kaugver jõuab oma filosoofilistes mõtisklustes teiste arvukate teemade kõrvalt ka moraali säilitamise küsimusteni. Todorov (1996: 103–104) käsitleb oma moraaliteoorias kolme peamist voorust: väärikus, hoolivus ja intellektuaalsus. Nende vooruste kaudu on võimalik edendada kas enda või suurema rühma heaolu, mis on vangilaagri karmides tingimustes elulise tähtsusega. Vastavalt oma moraalsetele väärtustele sooviks Kaugver olla avameelselt hea, kuid seda takistasid vangilaagris valitsevad rõhuvad tingimused.

Meie muutume kurjaks ja hoolimatuks mitte sellepärast, et me tõeliselt seda oleksime, vaid et meil ei ole võimalust mitte kellelegi otsekoheselt ja avameelselt hea olla. Mind vihastab see, et mul ei ole kedagi, kelle vastu ma võiksin olla armastav ja hea, kes seda

vääriks ja mõistaks; ja see röövib mult tuju ning teeb mind õelaks ja ükskõikseks kõigi suhtes. (28.10.1948)

Kaugver räägib nii enda kui ka teiste laagrielanike eest – ta rõhutab, kui oluline on armastuse väljendamine ja kuidas selle võimaluse puudumine toob kaasa ükskõikse käitumise. Vangid pole loomult õelad, vaid nende vaenulik käitumine on tingitud asjaolust, et neil puudub võimalus realiseerida oma hoolivust. Kaugverit valdab äng, sest tal pole kedagi, kelle vastu hea olla ja kes seda ühtlasi ka vääriks. Sellise sideme puudumine kurnab vaimu ja muudab vangid üksteise suhtes külmaks ja hoolimatuks, mispärast ei käituta enam vastavalt oma moraalidele. Kaugver jätkab sama kirja tuues esile Sigridi tähtsust oma moraali säilitamisel:

Kui mul ei oleks Sind, armas, kardan, et minust saaks väga sapine küünik ja sadist. Kui kunagi üks inimene on olnud absoluutse jäägitusega teise inimese elu mõtteks ja mõtestajaks, siis oled see Sina olnud, Sigi. (28.10.1948)

Tähendusrikas suhe Sigridiga aitas Kaugveril inimlikkust säilitada ja moraalseks jääda. Lisaks ütleb Kaugver otse välja, et Sigrid on tema elu mõte ja annab talle eesmärgitunde. Sigridiga ühise tuleviku nägemine aitab tal keskenduda moraalsele väärtustele ja säilitada neid ka rasketes oludes.

Kas Sa saad aru, tüdruk, et lõppude-lõpuks on väga raske ka vihata ja heidelda, kui sa kõigest hingest tahaksid kord juba ometi armastada ja olla kellelegi hea? (17.01.1949)

4.2. Headuse voorus vangilaagris

Kaugver jõudis moraali mõtestamisele ka läbi kirjandusteoste. Näiteks luges ta laagris Theodore Dreiseri romaani „Õde Carrie“ (1900), mis viis mõtted hoolivuse vooruseni. Ühtlasi kinnitab see ka Sutropi (2005: 104–105) väidet Krossi tegelasi analüüsisivas artiklis, kus on välja toodud, kuidas tegelaste kaudu toovad autorid lugejateni erinevad voorused.

Kummaline tendents on viimaseaja kirjanikel, näidata ohvrimeelset, jäägitut enese andmist kellegi heaks, kes seda alati võib-olla ei väärigi. (27.03.1949)

Kaugvergi osutas tihti teistele heategusid. Vangilaagris said tema pikaäegseteks sõpradeks Helmut Tarand ja Artur Gustav Palgi. Helmut kaotas senise töökoha ning talle määrati uus koht kaevanduses (Kaugver 2020: 407). Söekaevandus oli aga üks karmimaid kohti, kus vangilaagris töötada. Hea sõbra ja moraalse inimesena võttis Kaugver eesmärgiks Helmutit aidata, ohverdades oma materiaalse vara:

Hurraa! Sain praegu teate, et Helmut on päästetud. /---/ minu viimane ölekõrs oli tõesti osutunud selleks ölekõrreks, mis päästis uppuja. Üks minu tuttav plaaniosakonna juhataja oli nõustunud H.-d üle viima plaaniosakonda, ja seda ainult kahesaja rubla eest. Otsustasime müüa kiires korras oma pintsakud... (19.08.1948)

Kaugveri heated ei piirdunud vaid sõprade eest seismisega, vaid ka võõraste eest hoolitsemisega:

Kaevanduses oli kerge avarii; et ma parajasti kohal viibisin, siis tuli ootamatult presentkuub selga tirida ja alla minna. Leidsin kannatanu rangluu- ja rinnakumurde ning ilmse paremhümatosse verejooksuga kõhuõõnes; juhtum, mis nõudis viivitamatut ja täpset abi. /---/ Ma tirisin ta pool kilomeetrit piki järsku kallakut liftini, tõin elusana üles ja saatsin tarandikku. Täna ütles meie armeenia Bagrat üsna veendunult, et ta jääb ellu, ja mul oli väga hea meel. Siiski on hoopis meeldivam inimesi päästa kui mõrvata, ehkki ma üsna meeeldi mõnelegi mehele hambad säärde lööksin. (18.08.1949)

Kaugver tegi kiire otsuse kannatanule abi pakkuda. Kuigi ta mainib soovi teinekord mõnele inimesele haiget teha, väljendab ta siiski rõõmu kaasvangi päästmise üle. Hoolimata vastuolulistest tunnetest, peitub Kaugveris siiski headuse voores – ta väärtustab inimelu ning pingutab, et kaasinimest hädas aidata.

4.3. Keha ja vaimu dualism vangilaagri tingimustes

Kaugver avab mõtisklustes oma sügavat võitlust keha ja vaimu vahel ehk füüsiliste ja vaimsete vajaduste vahel. Todorovi (1996: 40) moraalikäsitluse kohaselt on eluliste väärtuse eesmärk tagada inimese ellujäämine, samal ajal kui moraalselele väärtustele kindlaks jäädes võib inimene oma eluga riskida oma põhimõtetele kindlaks jäämise nimel.

Kahtlen muuseas, kas tänapäeva loomulikus käitumises inimene lähtub kõigi kolme – keha, hinge ja vaimu – terviklusest; olen kahjuks teel keha ja vaimu tingimatu dualismi jaatamisele. Mu keha nõuab näiteks, et rebiksin leivatüki oma ligimese käest; mu vaim on aga leppimatult sellise teguviisi vastu – mitte sellepärast, et ta arvestaks olevaid kõlbluse imperatiive või kardaks ükskõik millisel teel mulle osaks langevat karistust, ei, talle lihtsalt on vastik ja loomult võõras selline samm. (06.06.1948)

Kaugver kaalub leivarebimise, ent enesealanduse ning nälgimise, ent moraalseks jäämise tagajärgi. Kaugver tõdeb, et keha ja vaim on eraldiseisvad üksused, mis ei pruugi alati üksteisega ühtida. Näljast tingituna nõuab keha süüa, mis tähendaks kaklust leivaraasu üle, kuid vaim on sellele tegevusele teo ebamoraalsuse tõttu vastu. Kaugver näeb keha nõudmiste ja vaimu moraalsete veendumuste vahelise konflikti tõttu oma moraali säilitamisega vaeva. Olukorras moraalseks jäämine ei seisne pelgalt karistuse kartuses, vaid selle juures on sügavam iva seoses vaimutunnetusega. Kaugveri vaim on vastu leiva võtmisele – mitte aga väliste tagajärgede pärast, vaid seepärast, et see on olemuselt vastumeelne käitumisviis ja vastavuses tema moraaliga. Todorovi (1996: 42–43) kohaselt paljastavad ekstreemsetes tingimustes tehtud otsused inimese võime jääda kindlaks oma väärtustele. Kaugveri poolt keha ja vaimu vahelise dualismi tunnistamine ning keeldumine oma moraalsetes veendumustes kompromisse tegemast rõhutab moraalse julguse tähtsust, mille kaudu suutis ta ühtlasi ka inimlikkust säilitada.

4.4. Moraali säilitamine rõhuvas keskkonnas

Kaugver mõtiskleb oma ellusuhtumise ja ümbritseva keskkonna üle. Ta selgitab, kuidas koonduslaagri kogemus on teda karastanud ja sundinud kohanema, tunnistades samas loomuliku küpsemise rolli uue ellusuhtumise kujunemisel. Moraalsest vaatenurgast annab Kaugver mõista, et ellusuhtumist kujundab nii sisemine kui väline tegur. Koonduslaagri kogemus on kahtlemata avaldanud sügavat mõju tema väljavaadetele, kuid ka loomulikult küpsemisel on olnud osa kohanemisel. Ellusuhtumine ei ole ettemääratud, vaid selle kujundavad kogemused ja keskkond.

Mis puutub ellusuhtumise tõsidusse, siis on kindlasti õigus, et siin normaalne areng on kokku langenud miljöö muutumisega /---/ Miljöö on meid tõsistanud; aga kohaneda miljööle on meid aidanud palju meie loomulik küpsemine. Raske oleks ennustada, milline

olnuks mu elukäsitlus näiteks siis, kui oleksin sattunud sellesse miljöösse varem, poisikesena. /---/ oleks olnud depressioon ja künism. Aga nüüd olen tugev, läbi jaheda vihma näen kasvamas kodu ja õnne. (27.07.1948)

Kaugver märkas moraaliprintsiipe ja nendest kinnipidamist ka kaasvangide puhul. Teda valdas ahastus ja pettumus, kui nägi eestlastest kaasvange ohverdamas oma moraalseid põhimõtteid põhivajaduste, nagu toidu pärast.

Midagi rumalat, kuidas see hall materialism poeb meie inimeste vahele ka siin./--/ Liiga kiiresti müüb inimene tüki leiva eest maha oma eilsed töökspidamised, mille eest ta ütles end olevat valmis surema! Ning teisest küljest on ta niisugune ebaintelligentne ja konservatiivne hull, et lihtsalt häbi on. Nii sünnivad vördjad, kelle kohtlastele hingedele kord väga õieti heidetakse ette rahvuseretmist. Ta keelab oma venelasest töökaaslasele suitsu ja saab selle eest kolki; õhtul aga vehib ta sisse leiva hooletuma ja nõrgema takka. (08.10.1947)

Vähem kui aasta pärast tõdeb Kaugver oma kirjas, et kaasmaalaste käitumine oli tõenäoliselt vangilaagris esinenud esmase šoki tagajärg ja mõne kuu möödudes suutsid teised eestlased keskkonnaga kohaneda (Kaugver 2020: 343). Ka Todorovi (1996: 41) moraalikäsitluse kohaselt on loomulik, kui vange juhib esimestel kuudel ellujäämisinstinkt. Hiljem aga toimub olukorra aktsepteerimine ning sellega seoses ka moraalsete väärtuste taasavastamine.

Mäletan, et süüdistasin läinud aastal oma kaasmaalasi demoraliseerumises ja põlgusväärseiks ussikesteks moondumises. /---/ ma loobun igatahes vabandamast nende ees öeldu pärast. Aga see oli õnneks vaid ajutine depressioon, ääretu alanduse ja terrori masendus, mis rabas neid tookord. Nad vajasisid ainult mõned kuud, et õppida kõndima mitte selle jälkuse ja närususe keskel, vaid tema kõrval; kui olime viinud nad minimaalsessegi tasakaaluseisundisse, lakkasime kohe resoneerimast selle ümbruse võngetele, saavutades mingi teadliku, ent siiski mitte sunnitud endadistsipliini. (30.06.1948)

Kaugveri jaoks oli isoleeritustundega toimetulek üks suurimaid väljakutseid moraali säilitamisel vangilaagris. Ta tundis ennast ümbritsevast maailmast väljalõigatuna, eraldatuna. Kaugveri sõnul mõjuks taoline moraalne surutis isegi kõige vastupidavamale inimesele väljakannatamatult:

Arvan, et olen korduvalt viidanud sellele, et kogu õnnetus ja masendus tuleb moraalsest surutisest ja piinast; füüsilised kannatused on kõige selle juures niivõrd tühised ja tähtsusetud /---/ Ainult kohutava üksinduse tajumine, enda absoluutse ärarebituse tunne kõigest ja kõigist, lakkamatu vaenlikkus ja alandus igast küljest – see on see, mis hukutab ja nõrgestab ka kõige tugevamaid. (1407. päeval, 1948)

4.5. Väärikuse säilitamine inimeseks jäämise strateegiana

Kaugver jõuab mõtisklustes ka väarikuse vooreseni. Todorovi (1996: 65) järgi on hügieeni eest hoolitsemine oluline väarikuse näitaja. Puhtuse säilitamise kaudu teeniti välja teiste lugupidamine ning see oli oluline ka haiguste levimise takistamisel. Laagri ebainimlikud tingimused võtsid vangidelt sageli põhilised inimõigused, seehulgas ka ligipääsu puhtale veele ja riieele. Läbi hügieenitoimingute omasid vangid teatud kontrolli oma tervise, maine ja välimuse üle.

Kaugver töötas vangilaagris velskrina, mispärast sai ta hügieeninõuete täitmisel säilitada väarikust oma palati ja patsientide eest hoolitsemise kaudu. Ta kirjeldab patsientide haavade puhastamist, valge kitli korrashoidmist ja palatiruumi pesemist (Kaugver 2020: 102). Läbi puhtuse tagamise pälvis Kaugver heakskiidu nii kaasvangigelt- kui töolistelt, mis omakorda suurendas tema väarikustunnet. Kaugver seadis sihiks omada parimat palatit kogu haiglas – see andis ühtlasi ka eesmärgitunde.

On tarvis – teen süstimisi veresoonde, jagan ravimeid – või puhastan haavu; ehk jälle nõelun ja lapin oma valget kitlit, pesen öökappe ja põrandat palatis – ning kõike teen nii, et mu palat on parim ja puhtaim kogu haiglas. /---/ Haiged armastavad mind lausa. Ons võimalik, et olen osanud panna end armastama kõiki oma kaastöölisi ja hoolealuseid – mind, tuulepead ja ägedat? (08.04.1947)

Kaugver täheldas väarikust ka teiste käitumise puhul. Järgnevast näitest ilmneb, kuidas uue puhta pesu selga saamine üle pika aja suurendas vangides sisemist rahu. Ka vangid, kes tulid otse karistustsoonist, taasavastasid puhaste riiete kandmise kaudu väarikuse ja said indu rääkida teemadel, mis ei olnud seotud vangilaagri koledustega.

Aga teisest küljest võisin pidevalt imetleda aeg-ajalt laagri karistustsoonist haiglasse saadetud mõrtsukaid, kes, vaevu selga tõmmanud valge ja puhta pesu, kohe omandasid loomuliku ja rahuliku väarikuse, kõneldes meeldiva vagurusega asjust väljaspool nende musta ja närust elu. (30.07.1948)

Väarikuse säilitamine hõlmas sageli ka välimusele tähelepanu pööramist. Kaugveris hoidis identiteeditunnet tema juuste olemasolu. Vangilaagri piires suruti individuaalsust süstemaatiliselt alla ja juuste maha ajamine oli tihti üks karistusvormidest. Sellise alanduse osaliseks sai ka Kaugver, kui provotseeris laagriülemat.

See võib näida tühise ja tähtsusetuna – muidugi; aga kui sa üheksa kuu jooksul oled omale kasvatanud pähe imeteldavalt korraliku paruka ja su aja lõpuni on jäänud veel vaid sada kuusteistkümmend päeva, kisub sihuke vägivald ikkagi lausa vee silmist välja. Põhjus oli nagu alati naeruväärt lihtne ja minule täitsa iseloomulik: läksin laagrivärvavas vahtkonnaülemaga tülli ja väljendasin kahtlust äratava arvamuse vilumuse kohta, millega ta läbiotsimise juures käsi minu taskutesse toppis, tehes natuke liiga läbipaistva vihje tema oletatava mineviku üle. Et tal parajasti midagi hullemat pähe ei tulnud, hakkas talle minu parukas silma – ja otsas oligi. (22.08.1949)

Olgugi et Kaugver teadvustas, et märkus vahtkonnaülemale võib tema jaoks halbade tagajärgedega lõppeda, otsustas ta sellegipoolest oma arvamust avaldada. Vastupanuakt ühe pilkava kommentaari näol võib laiemas kontekstis näida tühisena, kuid kujutab endast siiski olulist vastuseisu rõhuva süsteemi vastu ja on oluline väarikuse säilitamisel.

Vangilaagris pidi enda eest seisma, sest mitte keegi teine seda ei teinud. Keskkonnas, kus ellujäämine on pidevalt kaalul, muutub isikliku heaolu esikohale seadmine loomulikuks ning see toetab ka väarikustunnet. Todorov toob välja vanglaasuka Ena Weissi ellujäämisfilosoofia, mida peetakse üheks täpsemaiks moraaliseaduse (puudumise) väljenduseks vangilaagri kontekstis: *How do I keep alive in Auschwitz? My principle is – myself first, second, and third. Then nothing. Then myself again – and then all the others* (Lingens-Reiner 1948, viidatud Todorov 1996: 35 kaudu). Ka Kaugveri kirjades avaldub sarnane ellujäämisstrateegia, kuigi see pole üheselt valdav (vt nt kaasvangide eest hoolitsemise näiteid eespool):

Siin oled juba parajasti nii kaugele jõudnud, et vaatled kõiki sündmusi ainult oma isikliku heaolu mõõdupuu alt, olgu see siis mõne teise õnnetus või lihtsalt mingi üldine uudis. Ja

kahjuks on niisugune tingimusteta egotsentriline ilmavaade esialgu mitte ainult mõistlik, vaid vajalik. (1440. päeval, 1948)

4.6. Vastuhakk režiimile inimeseks jäämise strateegiana

Väärikuse voorus seisab eelkõige üksikisiku heaolu eest (Todorov 1996: 103–104). Lisaks hügieeni eest hoolitsemisele on Todorovi moraalikäsitluse kohaselt võimalik vangilaagri tingimustes saavutada väarikust ka läbi vastuhaku ja enda eest seismise (Todorov 1996: 66). Kaugver väljendas nii mõneski kirjas vastuhakku vanglarežiimile:

Eile oli mul tüli ühe kohaliku võimumehega; vaidlesin ja deklareerisin mõttetus jonnakuses oma tõesid. /---/ Kahju, kahju – liiga kallis/ mulle on mu põigas pää!/ Keset lambaid seski tallis/ hundil ikka hundi hää! /---/ Ei saa olla lammas. Mitte kuidagi ei passi ükski väga arukas mõistuse põhiseadus mulle peale. Hundil hundi kiired, hundil kuri silm. Ja leidsin võimaluse veelkord endale märkida, et mingisugust kompromissi ei saa olla ja tulla. (27.09.1948)

Kaugveri luuleread peegeldavad tugevat väarikustunnet ja vastupanu rõhuvale süsteemile. Kaugver väljendab oma individuaalsust ja keeldub olemast passiivne järgija, hoolimata võimalikest tagajärgedest. Oma tõdede mainimine viitab sellele, et Kaugver seisis oma väärtuste ja tõekspidamiste ees ka autoriteedi ees, mitte ei allunud kinnisilmi võimuorgani tahtmisele. Et Kaugver pidas jonnakust mõttetuks, sai ta isegi aru, et vastuhakuga seisab ta üksnes enda väarikuse eest, olgugi et see režiimis või vanglaametniku arvamuses midagi ei muuda. Kaugver kasutab endale viitamisel hundi metafoori, et rõhutada oma sõltumatust ja iseseisvust. *Hundil hundi kiired, hundil kuri silm* võib viidata sellele, et Kaugver näeb läbi võimude propagandat ja manipuleerimist. *Kuri silm* võib viidata ka Kaugveri tähelepanelikkusele võimude pahatahtlikkuse osas ning otsusest valvsaks jääda ja vastu hakata. Hoolimata kaasvangide kuulekusest, otsustas Kaugver musta lambana vanglasüsteemile vastu seista.

Kaugver tõstis esile oma väarikuse säilitamist seoses vangilaagri eeskirja tahtliku ignoreerimisega. Alandavate ja ebaõiglaste käskude täitmisest hoidumine säilitas vangilaagrite väarikust ka Todorovi moraalikäsitluse kohaselt, sest see kaitseb inimese enesehinnangut ja uskumusi (Todorov 1996: 66). Kaugverit valdab rahulolu teadmisest,

et ta ei allu enamustele kommünikees kirjas olevatele reeglitele. Ta järgib neist nelja vaid põhjusel, et elus püsida ja jätkata sellega seoses ülejäänud reeglitele vastu seismist. Kuigi vastupanu on oluline, pidi Kaugver ka vaenulikus keskkonnas siiski arvestama ellujäämisega. Väärikuse säilitamine ei olnud laagrioludes lihtne ülesanne, sest see nõudis tasakaalu leidmist vastupanu osutamise ja enese heaolu säilitamisel.

Eile lugesin esmakordselt läbi baraki seinale kleebitud kommünikee asjadest, mida üks vang p e a b tegema ja mida ta teha ei t o h i; tegin rahuldatult kindlaks, et selle loetelu kahekümne kolmest punktist eksin ma pidevalt ja tahtlikult üheksateistkümne vastu (ülejäänud nelja ei ole võimalik ignoreerida; sest sellega lõppeks koos minu eksistentsiga ka võimalus edaspidi kõiki teisi ignoreerida – see on nagu näljastreik: kui tahad teda edukalt jätkata, peab natuke sööma, et hing sees püsiks. (1405. päeval, 1948)

Kaugver toob välja ka rõhutatud süsteemile allumise tagajärjed, milleks on inimlikkuse kaotamine ja orjaks saamine ka vaimsel tasandil. Väärikuse ja inimlikkuse säilitamiseks tuleb režiimile vastu hakata, et mitte muutuda niisuguseks nagu nemad, kuid samas tuleb ellujäämiseks järgida ka mõningaid režiimi ootuseid. Kui keegi märkas vangi käitumises inimlikkusele viitavat anomaaliat, nagu rõõmu tundmine paberlaevukeste ujutamisest, mõisteti see inimene hukka. Reipa intellektiga vangid olid autoritaarse vanglarežiimi silmis ohtlikud, sest nad võisid potentsiaalselt võimule vastu hakata. Tundra ei sallinud vange, kes teadvustasid süsteemi ebaõiglust ja seisid oma väärtuste eest. Kaugver selgitab, mis viisil vanglarežiim vangide alistumisest kasu saab – mis omakorda rõhutab vastuhaku tähtsust, sest see on ainus viis ebaõiglasele süsteemile vastu seismiseks.

Näed, missugune rumal vastuolu – ei tohi olla nagu nemad, et mitte muutuda niisuguseks nagu nemad; ja peab olema nii nagu nemad, et mitte hukkuda sellepärast, et keegi tundmatu tähtmütsiga mees on aru saanud, et sa oled ikka veel elus /---/ kevadiste vete juures hakkab üks meist pesema poriseid saapaid, ent teine jääb seisma, pillab ojadesse paberist laevukesi ja vaatab neile järele /---/ Ja see pole enam hea; see näitab, et üks meist on juba ori ja teine veel ikka inimene. Orja ei vihata ega armastata, tema vastu ollakse päris ükskõikne. Aga inimest kas armastatakse või vihatakse, tema suhtes ei olda kunagi päris ükskõiksed. Ja jääb veel ainult lisada, et inimesi ei armastata Bolšezemelskaja tundras. (27.03.1949)

4.7. Looduse toetav jõud vangilaagri tingimustes

Vangilaagri sünges keskkonnas, kus vabadus on piiratud ning igapäevaelu iseloomustavad raskused, omandab looduse märkamine sügava tähenduse. Looduslike elementide ja nähtuste vaatlemisest saab keset kõledust võimas ja hädavajalik vahend millegi suuremaga ühenduse loomiseks, mõistuse säilitamiseks ja raskuste ees lohutuse leidmiseks.

Looduse ilu märkamisest kõige ebatõenäolisemates kohtades sai transformatiivne kogemus, mis lisas vangide piiratud tingimustega ellu vabadustunnet. Nii Todorov (1996: 91–92) kui ka Frankl (2001: 59) toovad välja, et vangilaagri keskkonnas ilu märkamine leevendas reaalsuse tajumist niivõrd karmina nagu see tegelikkuses oli. Samuti viitas Todorov (1996: 91), et kauni ilmega ümbruskond võimendas vangide intellekti ja ajendas neid mõtlema asjadele väljaspool vangilaagri piire.

Vabal hetkel õues viibimine ja looduse jälgimine oli omamoodi ajaviide nii ükski kui ka mitmekesi olles. See võimaldas laagri karmist reaalsusest hinge tõmmata ja kogeda sisemist rahu: *Nii, ja siis tuleb vaba tund. Meie vaatame virmalisi või tähti või pilvi – mis parasjagu juhtub olema.* (26.09.1948)

Monotoonses laagrielus võimaldasid aastaegade vahetusest tulenevad muutused rikastada rutiinset igapäevaelu. Isegi väiksemad muutused ilmas muutsid päeva sisukamaks ja aitasid kaasa identiteedi säilitamisele – näiteks lõi Kaugver ühenduse päikese välja ilmumise ja enda sünnipäeva vahel.

Päike ilmub ligikaudu minu sünnipäeval; mäletan, et 1947. a. Tegi ta seda päris täpselt. Kah lõbu! Niisuguseid pisiasju õpib siin hoolikalt tähele panema; nemad on peaaegu kogu siinse elu sisustajaiks. (12.01.1949)

Loodusnähtustest mängisid virmalised Kaugveri jaoks olulisimat rolli. Virmaliste muutlik natuur meenutas Kaugverile tema enese mõttemaailma, mispärast sai nende vaatlemisest identiteeditunde säilitamisel oluline osa.

Siin muuseas näeb õigeid virmalisi. Nad kaarduvad tohutu, mõõtmatu helendava kuplina üle terve laotuse. Nende värin meenutab mulle mu mõtteid – igavene kõhklemine, otsing,

mäng. See on polaarsete ööde veetus. Armastan juba tõeliselt seda maad – põhja.
(15.09.1947)

Virmaliste vaatlemine kandis endas ka lohutavat funktsiooni, sest Kaugver tundis ennast ära nende püsivus natuuris:

Arvan, et pean jälle minema oma virmalisi vahtima, vatikuue selga tõmbama ja läkiläki kõrvadele suruma. Nemad on vähemasti sama rahutud ja vormitud kui seda olen praegu mina ise, ja nendes on vähemasti sama palju kauneid miniatüürseid fragmente kui elus, mis ootab mind kahesaja üheksakümne viie päeva pärast. Elagu virmalised! (23.02.1949)

Kaugveri kavatsus minna virmalisi vaatama rõhutab loodusnähtuse sügavat mõju tema heaolule. Virmalised kandsid endas lootuse tunnet: Kaugver tõmbas paralleeli virmaliste lumavate miniatüürsete fragmentide ja enda tuleviku elu vahel. Hoolimata vangilaagri katsumustest leidis Kaugver virmalistest lohutust ja lootust, et temagi tulevik on helge. Virmaliste vägi andis Kaugverile jõudu hetkeolukorra talumiseks.

Lisaks virmalistele sai Kaugveri jaoks ka selgest öötaevast vahend reaalsusest põgenemiseks. Taeva lõputu olemus meenutas Kaugverile universumi suurust ja asjaolu, et vähemalt vaimsed piirid ulatuvad vangilaagrist väljaspoole. Selles olemisseisundis taandus arusaam eraldatusest tähtsusetuks ja valitses vastastikune seotuse tunne välismaailmaga. Kaugver tunnetas enda olemuse igavikulisust, mis sarnanes kosmose lõpmatusega.

ülal põlesid kõrged söemäed ja oli natuke muinasjutulik tunne. /---/ Armastan väga vaadelda niisugust selget öist taevast: temast peegeldub mulle minu enda igavikulisus ja suur rõõm, mikromõõdulise aru rõõm sellest, et kogu lõputu makrokosmos mahub temasse vabalt ja jäägitult. (1407. päeval, 1948)

Vangilaagri karmis keskkonnas oli ilu märkamine ja sellest rõõmu leidmine üheks inimeseks jäämise strateegiatest. Loodus suurendas subjektitunnet ning pakkus lohutust, inspiratsiooni ja sidet millegi suuremaga.

4.8. Loometöö vangilaagris

Kirjutamine ja loomingulise väljenduse jõud oli Kaugverile koonduslaagri piires toetavaks ressurrssiks inimeseks jäämisel. Vaatamata oma noorele eale olid Kaugveri kirjad keeleliselt meisterliku ülesehitusega. Kaugver kirjutas Sigridile kirjades tihti nii luuletusi, muinasjutte kui ka lühemaid novelle. See pakkus pilguheitu paljutöotavasse tulevikku, mis teda viljaka autorina ees ootas. Kaugver adresseeris soovi kirjanikuks hakata ka kirjas, mille kirjutas mõned kuud enne vabanemist:

Üldse olen ma viimasel ajal hakanud endalt ikka sagedamini küsima: mis sinust siis üldse võib saada, tuuletallaja? /---/ Muidugi – ma tean, et ma tahan kirjutada, igal juhul tahan. See on õieti ainus, mida ma leppimatult ja järeleandmatult tahan – peale Sinu. (18.08.1949)

Nii ka läks – umbes kümme aastat peale vangilaagrist vabanemist sai Kaugverist Nõukogude Eestis tuntud autor. Oma kogemustele toetudes pani ta laagris aluse "Põhjavalguse" käsikirjale, mis avaldati postuumselt aastal 2010. (Olesk 2021: 341)

4.8.1. Laagrikogemuse jäädvustamine loomingu kaudu

Todorov (1996: 97) käsitles laagrikogemuse jagamist kui moraalset kohustust inimkonna ees, mis aitab ühtlasi leevendada ka vangilaagri kogemuse intensiivsust. Kaugvergi rõhutab loomise olulisust, tuues esile, kuidas see oli ainuke vahend jäädvustamiseks laagriasunike emotsioone ja unistusi autentsel kujul. Oma loomingu kaudu ei jäädvusta vangid mitte ainult oma individuaalseid kogemusi, vaid loovad ka kollektiivse hääle edendades kogukonnatunnet oma vangistuse piires. Loomingu kaudu täideti üheskoos moraalset kohustust jäädvustada alistamatu inimvaimu olemus, näidates, et isegi kõige rõhuvamates tingimustes on võimalik leida inspiratsiooni oma sisemuse väljendamiseks.

Ma võinuksin peita ühe noore, tõsise tütarlapse karbikesse mitte ainult enese, vaid meie kõigi loomingu, meie kõigi mõtted, meie kõigi elu. /---/ Ainult meie looming siin, need napid, karjatavad värvid ja oigavad jutustused, need kõikumatud meeled kindlad unistused ja võitlusvaimust sisendatud inspiratsioonid, need meeledolulised kirjad ja meie omavaheliste vestluste jutustused võivad jäädvustada meid niisugustena nagu olime. /---

/Meie mõtteviis, meie tundmused ja meie looming peab nende jaoks säilima originaalis. Me peame tingimata jutustama, et me märgades, nõgistes vatikuubedes seisime veebruaripakases ja vaatasime tundide kaupa virmalisi, et me suitsustes ja räpastes barakkides vaidlesime uue kunstiteooria loomise üle ja et me mõnikord kahtlesime kõige muu olemasolus peale vaikiva, ahelais Bolšezemelskaja tundra. (16.06.1949)

Hoolimata Kaugveri kahtlustest ja kahetsusavaldusest, osutusid tema saadetud kirjad vangilaagri kogemuse ja laagrielaniku emotsioonide jäädvustamisel märkimisväärselt tähtsaks tunnistuseks laagriasuka hingeelust. Ükski kirjandusteos ei suuda laagrielaniku mõtteid, lootuseid ja raskuseid kajastada niivõrd autentsel kujul, nagu seda võib lugeda kõike omal nahal kogenud inimese kirjadest. Kaugveri kirjad pakkusid autentse sissevaate inimlikku kogemusse ekstreemsetes tingimustes, mispärast on see ainulaadne ning väärtuslik panus ka kirjanduslikku pärandisse.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö käsitleb inimeseks jäämise strateegiaid Raimond Kaugveri vangilaagrist saadetud kirjades Sigrid Kurvisele. Kuna uurimise alusmaterjaliks on kirjad, oli analüüsi fookuseks lisaks moraali säilitamisele küsimustele ka kirjažanrile omaseid tunnuseid ja kirjavahetuse kui kirjutamispraktika olulisus inimlikkuse säilitamisel äärmuslikes oludes. Siinse töö eesmärk oli välja selgitada kirjade roll laagrikogemusega toimetulemisel, kus eriti oluline roll on Kaugveri kirjades sisalduvais filosoofilistel aruteludel abinõuna moraali säilitamisel Vorkuta vangilaagri keskkonnas.

Bakalaureusetöö esimene peatükk avas kirjažanri tunnuseid läbi kolme aspekti: ruumilis-ajalis suhted, epistolaarse maailma tunnusjooned ning kirjade dialoogiline olemus. Peatüki eesmärk oli näidata kirjažanri võimalusi toetavas funktsioonis seoses inimlikkuse säilitamisega. Kirjade eriline omadus esindada möödunud hetke kordumist olevikus võimaldas säilitada emotsionaalse ja vaimse side kodumaal oleva Sigridiga. Kirjad olid ühtlasi ka ainus käegakatsutav mälestus vangilaagri eelsest elust, mis leevendas isoleeritus- ja üksindustunnet. Kirjades esinev epistolaarne maailm aitas vangilaagri reaalsusest põgeneda paremasse paika – vaimusilma soovkujutelmadesse. Epistolaarne maailm lõi privaatse keskkonna, mis võimaldas vabalt suhelda ning avameelselt oma tõelisi mõtteid jagada – midagi, mis vangilaagri tingimustes rangelt tabuline oli. Need elemendid võimaldasid Kaugveril väljendada oma autentset identiteeti, jagada mõtteid ja tundeid ning säilitada sidet kodumaa ja lähedastega.

Kirjažanriga kaasnevad takistused ning kirjade korduv lugemine olid analüüsi all kolmandas peatükis. Kirjavahetus Kaugveri ja Sigridi vahel kulges läbi mitmete takistuste. Esiteks mõjutas seda algusaastatel tsensuur, mistõttu oli Sigrid sunnitud kirju vene keeles kirjutama. See aga piiras vaba eneseväljendust ning kõik kirjad Kaugverini ei jõudnud. Kirjavahetuse sujuvaks toimimiseks oli laagripürees oluline kasulike tutvuste olemasolu, kes aitasid kaasa kirjavahetuse toimimisele linna postivõrgu kasutamise abil. Oli oluline, et kahepoolne vestlus ei muutuks katkendlikuks ega ühepoolseks. Sigridi kirjade korduvlugemine pakkus Kaugverile emotsionaalset tuge ja lähedustunnet. Kirjade ülelugemine oli ka viis vangilaagri rutiini vaheldust tuua ja põgeneda üksluse režiimi eest. Sigridi kirjade olemasolu oli elujõu allikas, mille lugemine aitas vangilaagri raskustele sirge seljaga vastu seista ning lootustundes oodata taaskohtumist, et üheskoos helgemat elu alustada.

Bakalaureusetöö teise ja neljanda peatüki eesmärk oli avada Tzvetan Todorovi moraaliteooriat, mis käsitleb moraali säilitamist vangilaagri tingimustes ning analüüsida Kaugveri kirju Todorovi moraalikäsitluse raamistikus. Todorovi moraaliteooria kohaselt jäävad vourused nagu väärikus, hoolivus ja intellektuaalsus päevakohaseks ka vangilaagri keskkonnas. Kaugveri kirjade näol mängisid kõik kolm vourust olulist rolli inimlikkuse säilitamisel. Väärikuse vourus hoidis alal eneseväarikust ning ajendas vastu seisma vangla rõhuvale režiimile. Näiteks ignoreeris Kaugver meelega laagri eeskirju, vaidles karistust kartmata laagriülematega ja saatis kirju salamisi süsteemi seljataga, vältides laagri postivõrgu kasutamist. Hoolivuse vourus võimaldas Kaugveril säilitada empaatilist suhtumist teistesse ja olla kaasvangide vastu heasoovlik. Hoolivus muutis muidu kõleda vangilaagri keskkonna toetavamaks ja inimlikumaks. Kaugver tegi kaasvangidega vahetuskaua ressursside näol, nagu leib või kirjutusvahendid. Kaugver päästis kaevanduses avariisse sattunud kaasvangi, mis rõhutab tema sisemist headust. Intellektuaalsuse vourus võimaldas Kaugveril säilitada vaimset teravust ja aktiivset mõttekulgu laagri nüristavates eluoludes. Selle arvelt suutis Kaugver sahtlisse kirjutada ka proosat ja luulet, mis andis talle võimaluse oma mõtteid produktiivsel viisil loominguliselt väljendada. See vähendas stressi ning pakkus piiratud oludes ruumi eneseväljenduseks.

Lisaks Sigridi saadetud kirjadele, leidis Kaugver jõudu ka loodusest ja loometööst. Kaugver kirjeldab kirjades tihti aastaegadele vastavat ilma ning laseb endal loodusnähtustest filosoofiliste mõtiskluste tarvis inspireeruda. Märgilise tähtsusega identiteedi säilitamisel olid Kaugveri jaoks vormalised, mille dünaamilise ja rahutu olemusega Kaugver end samastas. Kaugver väljendas kirjades selgelt soovi kirjanikuks hakata, mis ka aastaid pärast tema vabanemist täide läks. Ühes viimases vangilaagrist saadetud kirjas arutleb Kaugver vangilaagri kogemuse säilitamise üle. Ta rõhutab kogemuse jagamise tähtsust, et inimkond kuuleks, mida kõike on laagriasukad olnud sunnitud läbi elama. Läbi üksikasjaliku sissevaate ühe laagrielaniku hingeavarusse, räägivad Kaugveri saadetud kirjad võimsal kombel nii tema enda kui ka teiste eest.

Summary

The aim of this bachelor's thesis is to explore strategies of remaining human in letters sent from the prison camp from Raimond Kaugver to Sigrid Kurvis in a volume of letters titled *Letters to Sigrid. From the battlefield and prison camp 1944–1949*. Since the research material is in the format of letters, the characteristic features of the letter genre were also outlined and incorporated into the analysis. The purpose of the thesis work was to find out how the philosophical discussions in Kaugver's letters operated as a means of maintaining morality in the environment of the Vorkuta prison camp.

The first chapter of the bachelor's thesis revealed the characteristics of the letter genre through three aspects. The capacity of letters to represent a past moment in the present helped Kaugver to maintain an emotional connection with Sigrid. Letters from Sigrid were also the only tangible memory of his life before the prison camp, which eased the feeling of isolation and loneliness. Epistolary world created a private environment that allowed Kaugver to freely communicate and openly share his true thoughts, something that was severely limited in prison camp conditions. Letters allowed Kaugver to express his authentic identity, share his thoughts and maintain a connection with his homeland and loved one.

Obstacles associated with the letters genre and the importance of re-reading letters were analyzed in the third chapter. Correspondence between Kaugver and Sigrid encountered several obstacles. Firstly, it was affected by censorship in the early years, which is why Sigrid was forced to write letters in Russian and not all letters reached Kaugver. For the smooth functioning of the correspondence, it was important to have useful acquaintances within the camp, who contributed to the functioning of the correspondence by using the city's postal network. It was important that the two-way conversation did not become one-sided. Rereading Sigrid's letters offered Kaugver emotional support and a sense of closeness. Reading the letters was also a way to change the routine of the prison camp and escape from the monotonous regime. The presence of Sigrid's letters was a source of life force, which helped Kaugver to face the hardships of the prison camp and to retain hope for a reunion to start their lives over together.

The aim of the second and fourth chapters of the bachelor's thesis was to open the moral theory of Tzvetan Todorov and analyze Kaugver's letters within Todorov's framework

of morality in extreme circumstances that focuses on the maintenance of morality in prison camp conditions. According to Todorov's moral theory, virtues such as dignity, caring and life of the mind remain relevant even in the prison camp environment. In Kaugver's letters, all three virtues played an important role in preserving humanity. The virtue of dignity is related to maintaining self-respect and resistance to the oppressive prison regime. For example, Kaugver deliberately ignored as many camp rules as possible and argued with the camp commanders without fear of punishment. The virtue of caring allowed Kaugver to maintain an empathic attitude towards fellow prisoners, which made an otherwise bleak prison camp environment more supportive and humane. For example, Kaugver saved a fellow prisoner who had an accident in the mine, which emphasizes his inner goodness. The virtue of life of the mind can be seen in Kaugver's systematic endeavors to maintain his mental sharpness and active thought process in the dull living conditions of the camp; philosophical reflections form an important aspects of Kaugver's letters. Writing letters, prose and poems gave Kaugver the opportunity to creatively express his thoughts in a productive way. It reduced stress and provided room for self-expression in limited circumstances.

Kaugver also found strength in nature and creative work. In his letters, Kaugver often describes the weather and allows himself to be inspired by sights of nature for philosophical reflections. The northern lights were of significant importance for Kaugver in terms of maintaining identity because of their dynamic and restless nature. In his letters, Kaugver clearly expressed his desire to become a writer, which came true years after his release. In one of the last letters sent from the prison camp, Kaugver discusses the preservation of the prison camp experience. He emphasizes the importance of sharing the experience so that humanity can hear what the camp residents have been forced to go through. Through a detailed insight into the soul of a prison camp resident, the letters sent by Kaugver speak for his experience as well as for the other prisoners.

Kirjandus

Annuk, Eve 2006. *Ilmi Kolla ja tema aeg: Biograafilise lähenemisviisi võimalusi nõukogude aja uurimise kontekstis*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

EKSS 2018 = Eesti keele seletav sõnaraamat. Epistolaarne. <https://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=epistolaarne&F=M> (28.04.2023).

EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat. Voorus. <https://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=voorus&F=M> (28.04.2023).

Elliott, Bruce S; Gerber, David A; Sinke, Suzanne M; Richards, Eric 2006. *Letters across borders: the epistolary practices of international migrants*. New York: Palgrave Macmillan.

Frankl, Viktor Emil 2002 [1999]. *...ja siiski tahta elada: psühholoog kogeb omal nahal koonduslaagrit*. Tõlkinud Piret Metspalu. Tartu: Johannes Esto Ühing.

Hinrikus, Rutt 2011. Arnold Susi „Võõrsil vastu tahtmist“. *Eesti Päevaleht*, 18.02.

Jolly, Margaret; Stanley, Liz 2005. Letters as / not a genre. *Life Writing* vol 1, 2, 91–118.

Kaugver, Raimond 2020. *Kirjad Sigridile. Sõjatandrilt ja vangilaagrist 1944–1949*. Koost. Eneken Laanes, Krista Mits, Ülle Kurs. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Kerge, Krista 2009. Kirjažanrite keeleparameetrid mitme tekstiliigi taustal. *Emakeeleseltsi aastaraamat*, 55, 32–62. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Olesk, Sirje 2021. Erakirjad kui kirjandus. *Keel ja kirjandus*, 4, 341–343.

Pojman, Louis Paul 2005. *Eetika: õiget ja väärt avastamas*. Tõlkinud Tiiu Hallap. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Smith, Sidonie; Watson, Julie 2010. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives, Second Edition*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Stanley, Liz 2004. The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto/Biography* 12, 201–235.

Sutrop, Margit 2005. Keisri hull kui moraalne pühak? *Metamorfiline Kross: Sissevaateid Jaan Krossi loomingusse*. Koostanud Eneken Laanes. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 102–113.

Todorov, Tzvetan 1996. *Facing the extreme: moral life in the concentration camps*. New York: Henry Holt and Company.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristin Kizant,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Inimeseks jäämise strateegiad Raimond Kaugveri kirjades kogumikus „Kirjad Sigridile. Sõjatandrilt ja vangilaagrist 1944–1949“, mille juhendaja on Leena Käosaar, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristin Kizant

01.06.2023